

UDC: 94:351.77(497 Дубровник)"04/14"
94:614.46(497 Дубровник)"04/14"
616.98:579.842.1/.2(497 Дубровник)"13"

CERIF: B100, S140, S143, H220, H300

DOI: 10.51204/HLH_22202A

Игор МУИЦА*

КАРАНТИН И СРОДНЕ УСТАНОВЕ
У СРЕДЊОВЕКОВНИМ ПРИМОРСКИМ
РЕПУБЛИКАМА ЈАДРАНА:
ПРИМЕР ДУБРОВАЧКЕ РЕПУБЛИКЕ

Аутор у предстојећем раду сагледава настајанак и развој каранџина и сродних установа у Дубровачкој републици. Сагледава се период од настајанка првих видова изолације и каранџина на обалама Јадрана до краја средњег века. Аутор, иакође, обрађује питања на здравствену инфраструктуру републике изучавајући хигијенске прописе и медицинске капацитете Републике да би лакше утврдио њену одговорност ширењу било какве заразне болести. Након тога се посвећује најважнијим савременостима интереса која је посвојала при увођењу сваке од епидемиолошких мера, а њихово каранџина. Она се тицала неизбежног сукоба интереса очувања јавног здравља – и интереса очувања трговине односно промета људи и робе која је за ове републике приморских република неопходна. Зарад ове и најређија друштва компромиси су били честии и неопходни што је додато оштравало задатак законодавца. Након што је функционисање свих релевантних установа темељно изучено, аутор сагледава последице интердисциплинарним пројектом. Коначно, аутор изводи целокупан и детаљан закључак о деловању власти Дубровачке републике и оцењује квалитет њених прописи и релевантних установа.

Кључне речи: Каранџин. – Дубровник. – Кућа. – Средњи век.

* Аутор је студент друге године пословноправне наставне групе основних академских студија Правног факултета Универзитета у Београду, igor.muidza@gmail.com.

1. УВОДНА РЕЧ

Током средњег века велики број епидемија задесио је различита друштва широм света. Међутим, због специфичног начина живота приморских република показало се да су оне у почетку много настрадале у таквим катастрофама. У складу с датим околностима власти Дубровника су неуморно трагале за решењима која би могла да умање негативне последице епидемија, а опет очувају дубровачки специфичан начин приватног и јавног живота.

Компромис је постигнут кроз разна правна решења која се пре свега везују за институцију карантина као златну средину између очувања јавног здравља и привредног промета истовремено. Да би се детаљно сагледала установа карантина и њему сродне установе аутор приступа искуству ове приморске републике превасходно правно-историјски, али и нормативно, социолошки, психолошки и економскоправно. Такође се разрађују правни акти различитих грана права (грађанско право, кривично право, прекршајно право, управно право, медицинско право, поморско право, трговинско право и право урбанизма) као и разне занимљиве друштвене појаве које су уско повезане са прописима за сузбијање епидемија.

Познавање поретка, друштва, здравствено-хигијенских прилика и искустава Дубровника са епидемијама је неопходно зарад разумевања настанка и развоја институције карантина и њему сродних установа, и о томе ће бити наредни део рада. Затим, следи сагледавање различитих правних аката релевантних за установе које су уједно и одраз свести власти и друштва о озбиљности и опасности епидемија. Најзад, сагледавају се последице које су се одразиле на житеље приморске републике. Такође, изводе се закључци о благовремености, адекватности интензитета и квалитету реакција власти и њених прописа.

2. НАСТАНАК И РАЗВОЈ УСТАНОВЕ КАРАНТИНА

2.1. Реч о приморским републикама

2.1.1. Дубровник

Дубровник је у свом зачетку био мало рибарско насеље које се постепено све више упуштало у трговину и поморство. Становници Дубровника и околине су се, такође, бавили вађењем корала што је доста утицало на развој трговине Дубровника.¹ Први писани тра-

1 Мирјана М. Благојевић, *Поморско право у Кошору и Дубровнику по одредбама њихових стајалишта*, Универзитет у Београду – Правни факултет, докторска ди-

гови о дубровачком поморству су забележени још у деветом веку, а већ у једанаестом веку Дубровник се сматра за озбиљног такмаца византијској флоти што је за његове скромне почетке значајан успех.² Дубровчани су били изузетно искусни морепловци и трговали су чак и на најнеприступачнијим местима. За њихову луку Груж је важило да може да прими стотину галија. Штавише, популарно је мишљење да је Дубровник у четрнаестом веку био једино иза Венеције и Ђенове.³ Велики домет дубровачких трговачких рута потврђује присуство Каталонаца који су преваљивали цео Медитеран још крајем тринаестог века.⁴

Полако али сигурно Дубровник је постајао једна од најбитнијих приморских република Јадрана, али и шире. Трговина, посредничка и поморска, кроз векове је постајала све битнији фактор благостања дубровачког друштва, и управо због тога га је усмерила у један специфичан историјски правац.

Посредничка трговина између залеђа (Србије и Босне) и Медитерана је добијала на значају од половине четрнаестог века и развијала се паралелно са развојем рударства у залеђу. Упоредо с тим је дошло до несташице племенитих метала на Западу, што је овај аспект дубровачке трговине нагло подстакло почетком петнаестог века.⁵ С друге стране, поморска трговина је била битна не само зато што је била изразито повољна за кумулацију капитала и привредни раст, већ је била значајна за увоз основних намирница неопходних за опстанак становништва, које нису могли самостал-

сертација, Београд 2014, 281. Ауторка се позива на дело Анте Мариновића, *Дубровачко поморско право*, I, Сплит 1998, 18–19. Дубровчани су уз Наполитанце били главни трговци и добављачи корала у Средоземљу. Трговином коралима су створили трговачке везе од Француске до Леванта.

- 2 *Ibid.*, 281. Ауторка се позива на дело; Анте Мариновић, „Поморско правни прописи средовјећног дубровачког Статута”, *Поморски зборник Друштва за проучавање и унапређење поморства Југославије*, књ. I, Задар, 1963, 414.
- 3 Ђиво Вашић, „Pomorstvo Dubrovnika od XII. do početka XX stoljeća”, *Pomorski zbornik*, 44/06, 149–152, 158. Такође, било је доста других бродоградилница поред дубровачког, попут оних у Стону, Лопуду, Шипану, Колочепу и у Гружи.
- 4 Bogumil Hrabak, „Učešće Katalonaca u Dubrovačkom prometu zrnastom hranom, solju, metalima, koraljima i kreditima (do 1520. godine)”, *Analni Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 22–23/85, 43.
- 5 Десанка Ковачевић Којић, „Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котруљевић (нови погледи)”, *Глас, Одељења историјских наука САНУ, CDXXVIII, 18/2018*, 31. Трговачке књиге браће Кабужић које се чувају у историјском архиву у Дубровнику детаљно описују извоз злата и сребра из Србије и Босне посредством Дубровника у Венецију која је била највеће тржиште племенитих метала у Европи.

но да обезбеде.⁶ Трговину Дубровника са залеђем је посредно подстицала и Венеција.⁷

Дубровник је био под Млетачком републиком од 1205. до 1358. године.⁸ Упркос томе, тај међупериод није успорио развој Дубровника – штавише, зависно од интереса Млетачке републике, њихове власти су се некад и залагале за јачање Дубровника. Свакако, Дубровник није изгубио своју специфичност у том раздобљу, као што ће остатак излагања показати.

Да би друштвенополитичке прилике везане за сам град биле схваћене, неопходно је сагледати његов политички систем. Дубровачку територију су чиниле и тзв. „Ладањске кнежије” односно *comitatusi* (*contrate*). Њима су управљали кнезови које је бирао Сенат из редова властеле. Дубровник је попут Венеције имао Народну скупштину (*Contio publica*), али је она након ослобођења од Млетачке републике имала само формалну улогу, и била је укинута већ 1394. године.⁹

Носилац власти и суверености је било Велико веће (*Consilium maius*), скупштина коју су чинили сви пунолетни племићи. Састајало се барем једном месечно и бирало је кнеза–ректора, који је био највиши представник власти и суверенитета. Знатно већа овлашћења су вршили Мало веће (*Consilium minoris*) и Веће умољених / Сенат (*Consilium Rogatorum*), који су се бирали од чланова Великог већа.¹⁰

Мало веће, које је чинило једанаест племића који су се бирали на годину дана и кнез–ректор су чинили извршну власт. Веће умољених су чинили чланови Малог већа и истакнутији властелини; њихов мандат је трајао годину дана. Будући да је Веће умољених обухватало читаво Мало веће у свом саставу, оно је заправо водило унутрашњу и спољну политику.¹¹

Велики суд (*Curia maior*) је, такође, имао мандат годину дана. Судом је председавао кнез–ректор, а суд су чиниле петорице судија. Тај суд је судио у кривичним предметима и грађанским у износу преко 5 перпера. Но, погрешно би било схватити да су ове судије деловале

6 Rina Kralj Brassard, „Dubrovačke protuepidemijske mjere: gospodarski odgovor na izazov kuge”, *Povijesni prilozi* 60/21, 21–22.

7 Zlata Blažina Tomić, Vesna Blažina, *Expelling the Plague: The Health Office and the Implementation of Quarantine in Dubrovnik, 1337 – 1533*, McGill Queen’s University Press, Montreal 2015, 15. Венеција је то чинила тако што је за робу из залеђа ослобађала дубровачке трговце царина.

8 М. Благојевић, 283.

9 *Ibid.*, 285.

10 *Ibid.*

11 *Ibid.* Такође, сви службеници Дубровника су били бирани из редова племства.

као колегијум, напротив, састав судског већа и број судија који процесуирају предмет је варирао.¹² Кнез–ректор је пазио да не дође до узастопног реизбора истих судија и да одређени род не буде сувише заступљен у суду, да се не би створила прилика за злоупотребу функције. Функција није била плаћена, али су судије имале право на изузеће, ако су презаузети дневним дешавањима, а ни број предмета није био тако велики да би се могло рећи да функција одузима превише времена.¹³ Овакво стање се одржало до петнаестог века, након чега су основани 1416. године Грађански суд (*Curia consulum caesarum civilium*), а 1456. године Казнени суд (*Sex iudices de criminali*). Поред тога одређено је 1459. године да кнез–ректор председава Кривичним судом само, уколико постоји могућност да се изрекне смртна казна.¹⁴

Значајан део дубровачког племства је био заснован на богатству, и стога су тај слој чинили највећи трговци Дубровника који су на тај начин формирали неки вид трговачке елите.¹⁵ Дубровачки патрицијат нису чинили класични феудални земљопоседници јер земље није било довољно. Стога, су се патрицији окретали комерцијалним активностима и заснивали свој статус на акумулираном богатству и способности за стицање богатства.¹⁶ Треба узети у обзир податак из 1332. године да је 40% становника града Дубровника припадало племству, а 2/3 становништва је живело у њиховим домаћинствима. Стога, племство заиста јесте чинило значајан део града.¹⁷

Међутим, у Дубровнику, а поготово у кнежијама власт племства је протеком времена постепено слабила активношћу еснафа (братстава), будући да су постепено та братства постајала све значајнији чиниоци у привредном развоју Дубровника.¹⁸ Једно од најпознатијих и најстаријих, братство Светог Антонија (Антонини), чинила је група

12 Углавном је то зависило од компликованости предмета. Никада није било мање од двојице судија на једном предмету. Судије су своју дужност вршиле на позив кнеза-ректора који је додељивао предмете и увек председавао већем.

13 Nella Lonza, „Pred gosparom knezom i njegovim sucima...: Duborvački kazneni postupci s početka XIV. stoljeća”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 30/92, 28–34. Просек за кривичне случајеве је био један недељно, а некад и ређе док је грађанскоправних било нешто више.

14 Nella Lonza, „Srednjovekovni zapisnici Dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 41/03, 47–48.

15 М. Благојевић, 286.

16 Bariša Krekić, *Dubrovnik in the 14th and 15th centuries: A city between East and West*, University of Oklahoma press, Norman 1972, 32–35.

17 R. Kralj Brassard, 19.

18 М. Благојевић, 286.

најбогатијих грађана од којих су многи били богатији од патриција. Стога, иако они нису имали политичку моћ, патрицијат је морао своје политичко деловање да усклади са њиховим интересима.¹⁹

Слабост централне власти се нарочито осетила у кнежијама, јер су административне јединице биле превелике да би централна власт ефикасно деловала. Стога је она то решавала уз помоћ локалног кнеза и разних „народних представника”, који су имали различита задужења и који су служили као вид комуникације између власти и локалних актера и становништва.²⁰

2.2. Црна смрт у приморским републикама

Пре даље дискусије битно је сагледати развој европског друштва у том периоду и његову подложност епидемиолошким катастрофама. Од једанаестог до тринаестог века се уочава огроман демографски раст. Иако званични пописи становништва нису постојали јасни индикатори су на то указивали. Стари римски градови су кренули да се шире изван својих зидина, спроводе се многа крчења шума²¹ – што указује на додатну потребу за новим обрадивим земљиштем; и повећава се број парохија и црквених установа што указује на већи број верника.²²

Проблем је био у томе што је тадашња пољопривредна технологија достигла свој производни максимум око 1300. године, а број људи које треба прехранити је био у константном порасту. То је закомпликовало већ постојећи проблем исхране. Поред тога, постојећа пољопривредна инфраструктура је била веома нестабилна због непредвидивих метеоролошких катастрофа, ерозије, сукоба, лоших транспортних система и сл. те глад уопште није била ретка појава.²³

19 V. Krekić, 32–35.

20 Nella Lonza, „Criminal justice perspectives on social groups: The eighteenth-century Dubrovnik case”, *Dubrovnika annals*, 4/00, 86. Због тога су, на пример, учиниоци ситних прекршаја и кривичних дела која би могла да се теоријски подведу под „дела малог значаја” ретко били гоњени у тим областима.

21 Massimo Montanari, Jean–Louis Flandrin (eds.), Albert Sonnenfeld (Eng. Ed.), *Food: A culinary history from Antiquity to the Present*, Columbia University Press, New York 1999, 247–249. Prevela grupa prevodilaca (Clarissa Botsford *et al.*) Треба узети у обзир да један од разлога за стварање новог обрадивог земљишта није нужно била прехрана већ и експлоатација феудалних поседа од господара.

22 Vadim Jelisejev, Jean Nadou, Gaston Wiet, Philippe Wolff, *Velike civilizacije srednjeg vijeka*, knjiga prva, edicija *Historija čovječanstva – kulturni i naučni razvoj, svezak treći*, Paulo E. Berredo Carniero (ur.), Naprijed, Zagreb 1972, 283–288. Preveli Miroslav Brandt, Milivoj Mezulić i Alka Škiljan.

23 J. N. Hays, *The Burdens of Disease: Epidemics and Human Response in Western History*, Rutgers University Press, New Brunswick – New Jersey – New London 2009², 41–42.

Већинском становништву је исхрана знатно осиромашена и свела се претежно на житарице и поврће, будући да више није смело да лови нити да сакупља намирнице из шуме, јер је шума све било мање и те радње су биле забрањене, а неретко и строго кажњаване.²⁴

Међутим, приморске републике су увек одскакале од „класичних” средњовековних друштава у разним аспектима па и у овом. Дубровник није имао простора за пољопривредни развој те се ослањао на строго регулисан увоз основних животних намирница. Ово је нарочито долазило до изражаја по питању житарица. То је био високо организован и строго контролисан систем. Такође су Дубровчани имали разноврснију трпезу од већине континенталних друштава.²⁵

Хигијена већине средњовековних градова би у најбољем случају могла да се оцени са „лоше”. Различити извори причају о нечистоћи градских улица, блату, непостојању канализације, смраду тоалета и безобзирном бацању смећа.²⁶ Међутим приморске републике су биле нешто боље у том погледу о чему ће више речи бити касније. Затим, период првих векова другог миленијума је, такође, био период привредног развитка и друштвене реорганизације. То је дало простора људима да се специјализују за неке друге делатности, али их је условљавало да зависе једни од других за свакодневне потрепштине што доводи, до великог обима и непосредних интеракција између великог броја људи. То, свакако, годи привредном развоју – али је, такође, одлично за ширење епидемија.²⁷

Услови су били готово идеални за избијање епидемија. Друштва приморских република нису могла да утичу на насељеност својих градова (додуше, ретко кад су имала проблем са исхраном). Нису могла да утичу ни на ситуацију у другим друштвима. У складу с тим, власти су кренуле да се залажу за решавање јединог проблема на који су могле да утичу – проблема јавне хигијене и здравства.

24 М. Montanari, J. L. Flandrin, 248–249.

25 В. Krekić, 106 – 109. Бродовласници су годину дана унапред знали када је њихов ред за увожење житарица и било какво кршење ове обавезе се строго кажњавало. У случају криза односно глади свима је било дозвољено да увозе жито уз награду, а странци су били ослобођени царина. Штавише контрола је ишла до те мере да је било случајева да Дубровник конфискује житарице са страног брода као кризну меру. Такође, у редовним околностима трговина житарицама унутар града је била слободна, али град је могао да преузме потпуну контролу и примењује рационарање. Поред житарица, и поврће, месо, риба, сиреви, уље и вино су били честе намирница на дубровачким трпезама.

26 Ристо Јеремић, Јорјо Тадић, „Прилози за историју здравствене културе Старог Дубровника”, Стеван З. Иванић (ур.), *Прилози за историју здравствене културе Рјучаславије и Балканској полуострва*, Штампa „Планета”, Београд 1938³³, 48.

27 V. Jelisejev, et. al., *Knjiga prva*, 288.

2.2.1. Хигијена у Дубровнику

Прекарантинске хигијенске мере се затичу у наредбама власти из 1303. године у којима држава тражи од грађана да чисте своје „канализационе канале” (септичке јаме). Стога, се закључује да су се прве мере бавиле одржавањем простих канализационих канала, а касније су се постепено развијале.²⁸ Крајем четрнаестог века су се власти више усмеравале на чишћење улица, поготово главних, оснивањем служби налик градској чистоћи.²⁹ Битан правни акт је одредба 296 Зелене књиге донета 1. 3. 1436. године која се бави пре свега тематиком градске чистоће као једним видом спречавања ширења свих заразних болести па и куге. Пуно име одредбе 296 је „Одредба о чистоћи града”.³⁰ Велико веће је 1. 3. 1436. године донело ову одредбу да би склонило с дневног реда тужбе и жалбе које су се тичале чистоће града. Стога, одлучено је да се у Великом већу морају изабрати три службеника из редова племства са мандатом од три године, који ће се највише бавити чишћењем градских канала.³¹

28 J. N. Hays, 53–56.

29 *Ibid.*, 48. Првоје Прибудић је први провидур за чување чистоће (*officialis super imundiciis*) постављен 24. 10. 1388. – Запошљавају се провидури за чистоћу који су се о томе бринули као редовни чиновници, али и раније је била примењивана мера која је налагала запошљавање двојице радника који су били задужени за чишћење улица, тоалета или септичких јама када је нечистоћа била неподношљива.

30 Бранислав М. Недељковић, „Liber Viridis”, Радован Самарџић (ур.), *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа*, Српска академија наука и уметности, Београд 1984, 244–246, 455, 473.

31 Бранислав Крстић, Здравко Шундрица, „Статут града Дубровника из 1272. године”, *Посебан сейарат Информативної йреїледа Савеїта за човекову средину и йросїйорно уређење*, 4/78, Београд, 14–15. Они су по службеној дужности испитивали и пописивали све градске канале који су нечисти и могу да „загаде ваздух у граду”. Поменуте канале односно куће које се служе канализационим каналима записују на цедуље и стављају у шешир. Сви пронађени нечисти канали и неки за које је опште познато да су нехигијенски морали су да се очисте у року од годину дана, а свим грађанима се изричито забрањивало да било шта бацају у канале односно да пуштају нечисту воду. Једино шта је смело да тече у каналима су кишница и вода са олука или црепова. За сваки преступ се учинилац кажњавао у износу од 25 перпера. Из поменутог шешира се сваке године извлачило по 25 кућа које се не ослањају на главни канал. Свака од тих кућа је била у обавези да прилагоди своје домаћинство у складу са условима који се примењују за куће које се ослањају на главне канале. Поред тога, све куће су плаћале по један или два гроша зависно од износа закупа куће. Тим новцем (и оним из општинске благајне, ако је то неопходно) плаћала су се четири градска чистача и градски службеници.

То је уједно и период када је непрописно обављање нужде (поготово велике) кренуло да се строго кажњава.³² Један од битних преокрета у Дубровнику, за који се претпоставља да је извршен половином четрнаестог века (будући да је 22. 6. 1390. године наређено да се поправи пут) – јесте попличавање свих битних тргова и улица. На попличаном путу је било много једноставније приметити када неко загађује град својом безобзирношћу, и било који вид прљавштине.³³

Битна година за хигијену Дубровника је и 1407. будући да су 10. јануара те године донети прописи за одређивање тока воде по градским улицама, а 11. јуна је изгласана „Уредба о постепеном попличавању свих улица”. Први правни акт је битан јер су вода и прљавштина преусмерени да се сливају у море, а не на главну улицу као што је то пре био случај. Нуспоследница попличавања улица је била организовање сталне службе чистача градских улица.³⁴ Дубровник се, такође, истицао по томе што је решио проблем лутања животиња по граду.³⁵ Остали хигијенски проблеми који су потицали од различитих занимања (кожари, свињари, рибари) решавани су њиховим измештањем ван града или у одређене делове града.³⁶

Једна од најбитнијих иновација је изградња акведукта у периоду од 1436. до 1438. године. који је изградио архитекта Онфорио де ла Кава, и који је тиме обезбедио да Дубровник има приступ чистој води.³⁷

32 J. N. Hauss, 48–49. Узрок томе је била навала сиромаша 1395. Забрана је донесена 10. 2. 1395, а Првоје Прибудић је ангажован 6. 6. 1396. да пријављује оне који „гнушају град”.

33 *Ibid.*, 49.

34 *Ibid.*, 49–52. Мало веће је 9. 4. 1415. увело сталну службу градских чистача која је имало буџет од 60 перпера годишње (четири чистача са по 15 перпера годишње). За свако изрицање казне чистачи су добијали половину од изрекнуте глобе, а друга половина је припадала држави.

35 *Ibid.*, 60–61. Проблем се претежно односио на лутање и узгајање свиња по граду. То је забрањено 28. 11. 1336, а новембра 1398. године је дозвољено да ко год нађе свињу у граду може да је присвоји и закоље. Још у три наврата се исто наређење понављало 2. 9. 1430, 4. 8. 1463. и 11. 1. 1482. Од 30. 1. 1409. је решено питање паса луталица тако што је речено да се сви морају везати или пустити ван града, а 12. 1. 1458. је чак унајмљен Илија Лукшић да буде „псар” (*pro saucanibus*) и гони псе из града.

36 *Ibid.*, 6162. Још је статут Дубровника прописао да коже морају да се штаве далеко ван града. Затим свињари су смели да кољу свиње на тачно одређеном месту на Понти, а од 11. 9. 1483. и на тачно одређен начин. У супротном би били глобљени, а месо конфисковано. Продавци рибе су смели да продају рибу у току одређеног периода током дана, а у супротном би им целокупан профит од рибе продате тог дана био конфискован.

37 V. Krekić, 104–106

Неопходно је обратити пажњу на главну побуду из које су се градске власти окретале баш оваквим хигијенским мерама. У средњем веку се увелико веровало да нагомилавано ђубре и прљавштина испуштају мијазму. Стога је битно уочити да су се тадашње власти зарад очувања јавног здравља највише бринуле о томе да воде, земља и путеви остану чисти, али пре свега проходни, јер то смањује шансу за стварање мијазме.³⁸ Мијазма је ваздух који је загађен штетним испаравањима која су испуштале труле, прљаве и устајале ствари. Разносила се ветром, и људи су могли да се заразе удисањем мијазме, а могла је и да уђе у њих кроз поре на кожи.³⁹

Иако средњовековни лекари нису добро закључивали како настају болести испоставило се да су хигијенске и здравствене мере које су проистекле из тих закључака доста допринеле јавном здрављу и хигијени. Оно што је, такође, занимљиво је да су власти много више обраћале пажњу на чистоћу града након што је карантин успостављен и након што су прошли највећи таласи куге. Узрок томе вероватно може да се пронађе не у напретку медицине, већ у емпиријском искуству које је указивало на то да се на прљавим местима чешће скупљају пацови као преносиоци кужних ваши.

2.2.2. Стање здравства у Дубровнику

Пре него што се размотри утицај куге на Дубровник неопходно је посветити пажњу развијености дубровачког здравства. Битно је напоменути да су дубровачки лекари били веома знаменити.⁴⁰ У току епидемије куге средином четрнаестог века се не помиње ниједан лекар, иако је познато да је више истакнутих здравствених радника било активно.⁴¹

38 G. Geltner, *The path to Pistoia: Urban hygiene before the Black Death*, University of Amsterdam, Amsterdam 2019, 13.

39 Ole J. Benedictow, *The complete history of the Black Death*, The Boydell Press, Woodbridge 2021, 5.

40 М. Благојевић, 501. Ауторка се позива на дело Р. Радић, „Болести и лечење”, *Привајни животи у Српским зељама средњеј века*, Београд 2004, 410–412. Српска валстела, па чак и владари Србије често су звали баш дубровачке лекаре да лече њих и њихове породице.

Mirko Dražen Grmek, „Život i djela Dinka Dubrovčanina srednjeverkovnog liječnika i medicinskog pisca”, *Analiti Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 2/53, 218–219. Дубровник је дао врхунске стручњаке тог доба као што је био физик Доминко Дубровчанин који је током свог живота (са. 1370–1427) био један од најплаћенијих професора на Болоњском универзитету, а предавао је једно време и у Сијени. Разна његова дела су до данас сачувана.

41 Gordan Ravančić, „Neka razmišljanja o posljedicama epidemije Crne smrti 1348. u Dubrovniku”, *Ekonomika i ekohistorija* 2/06, 19. Најпознатији здравствени радни-

Међутим, независно од епидемиолошког стања у Дубровнику – Дубровник је увек запошљавао једног или више градских лекара који су се бавили како здрављем својих суграђана тако и праћењем стања јавног здравља и ризика за избијање епидемије.⁴² Апотекари⁴³ су углавном били трговци и били су у државној служби, те су имали одређене обавезе према Дубровнику које су се тичале снабдевања града лековитим биљкама. Неретко су то били италијански апотекари (*speciarii*) односно трговци–стручњаци, али је битно поменути и монахе фрањевачког манастира у Дубровнику.⁴⁴ Они су се бавили апотекарством још од 1317. године. Сви манастири су морали да лече монахе, али је аптека дубровачког фрањевачког манастира једна од првих манастирских апотека која је била отворена за јавност. То је уједно и најстарија аптека на Јадрану, а и једна од најстаријих у Европи која и даље ради. Поред тога град је 30. 1. 1347. године основао градску болницу коју је финансирала држава и којом су руководили државни службеници.⁴⁵

Дубровачко здравство је било довољно развијено да је захтевало и правну регулативу, но изворна мотивација није била искључиво везана за добробит житеља колико је била везана за очување економских интереса града и одржавања административне контроле над свакодневним дешавањима у граду.⁴⁶ Дубровачким лекарима је било дозвољено да наплаћују своје услуге само странцима, док домаћем

ци за које се знало да су у то доба радили су били: барбир Петар, хирург Михајло, хирург Кобелије, физик Гутлиелмо и хирург Тома сер Боне де Номаис.

М. Д. Grmek, *Dinko Dubrovčanin*, 218. Титуле *physicus* или *medicus* су значиле да су они универзитетских школовани, док су хирурзи и барбири више били „занатлије” подучене једноставнијим хируршким захватима, намештању костију, пуштању крви и сл.

42 Gordan Ravančić, „Direktni učinci Crne smrti u Dubrovniku 1348. godine”, Katarina Keber i Katarina Šter (ur.), *Historični seminar* 6, Založba ZRC – ZRC SAZU, Ljubljana 2008, 59.

43 Z. Blažina Tomić, V. Blažina, 79. Први апотекар ког архивска грађа помиње још 1281. године је Базилије из Барија.

44 Gordan Ravančić, *Crna smrt 1348. – 1349. u Dubrovniku – Srednjovjekovni grad i doživljaj epidemije*, Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet, Zagreb 2006, 100–102.

45 Z. Blažina Tomić, V. Blažina, 79–80. Болница је добила сопствену апотеку 1420. године.

46 Александар Соловјев, *Историјско-правни сјоменици*, књ. I, Српска краљевска академија, Београд 1936, 33, 34, 49–50, 200–201, 206. Још у *Књизи реформација* проналазе се три одредбе које се тичу медицинских радника. Друга одредба стране пете обавезује лекаре да пријаве кнезу–ректору сваку особу за коју приметите да је повређена или убијена. Девета одредба исте стране се бави регулисањем продаје медицинских средстава и медицинским радницима који нису у служби града Дубровника. Четврта одредба странице осме забрањује да се

становништву нису смели да наплаћују већ су за то добијали годишњу плату од града. Такође, било који лекови, уколико нису имали позитивно дејство на здравље пацијента, нису смели да се наплате. То указује да, иако медицина у то доба, објективно гледано, није била најразвијенија, бар је била изразито приступачна.⁴⁷

Здравствени радници у Дубровнику су имали искључиво саветодавну улогу при формирању карантина. Упркос томе њихов допринос институту карантина и сродним установама није био мали, штавише напротив – они можда нису смислили карантин, али су свакако били кључни актери за уочавање епидемија и бригу о оболелима. Стога, закључује се да је развијено здравство у приморским републикама било неопходан зупчаник у функционисању механизма карантина.⁴⁸

2.2.3. Црна смрт у Дубровнику

Сматра се да је куга доспела у Европу током татарске опсаде Федосије односно Тафе 1344. године, а у Дубровнику је забележена 1348. године. Због своје квалитетне реакције Дубровник је знатно смањио потенцијалну штету, међутим, пошаст куге су очевици забележили и њихова запажања су и даље доступна у регистру тестамената у Државном архиву Дубровника. Најживописнији документ говори следеће:⁴⁹

„Наш Господ Бог је изрекао страшну пресуду, до сад невиђену у читавом свету против Хришћана и пагана, смртност мушкараца, а још више жена грозном и неизлечивом болешћу која изазива кашљање крви и отоке по различитим деловима тела и која је толико заразна да су синови бежали од својих очева, а још чешће да су очеви бежали од својих синова; сво умеће Хипократа, Галена и Ибн Сина се испоставља бескорисним јер ниједно умеће нити наука не могу спречити Божији суд. Ова болест је харала Дубровником од 15. дана Децембра, године 1348. нашег Господа и трајала је шест месеци током којих је 120 и више људи дневно умирало; од чега је у Великом већу преминуло 110 племића.”

медицински радници у служби Дубровника уортачују на било који начин са апотекарима који су у суштини трговци.

47 В. Krekić, 92–93. Забрана наплаћивања је од почетка четрнаестог века.

48 Mirko Dražen Grmek, „Doprinos hrvatskih liječnika medicinskim znanostima u svijetu (od srednjeg vijeka do 1918. godine)”, *Medicinski vijesnik* 27/95, 35.

49 А. Соловјев, 101–102. Регистар тестамената, познат и као Волумен серија *Бла-іоіа гјела* (lat. *Opera Pia*) некада се, у време кад је писао Александар Соловјев, чувао у трезору Дубровачке катедрале, али то више није случај.

Иван Христијан фон Енгел тврди да је преминуло 7.000 пучана, 300 грађана и 40 припадника властеле.⁵⁰ С друге стране, Гелчић тврди да је у граду преминуло између 7.000 и 10.000 становника, од чега је 160 властелина и 300 пургера. Такође, тврди да је немогуће израчунати колико је људи преминуло на читавој територији Дубровачке републике.⁵¹ Неки хроничари попут Рањине, помињу талас куге из Александрије који је харао 1357. или 1358. године,⁵² али је постојање тог таласа оспорено.⁵³

Ускоро је избила епидемија куге 1363. године. Тај талас куге у Дубровнику је био најинтензивнији. Период након тог таласа се везује за повећање донација црквама и манастирима, али и за велики број (преко 300) тестамената који су састављени током тог таласа куге што указује на погубност ове епидемије.⁵⁴ Оно што је позитивно је што се у изворима и описима осећа знатно рационалнији став према болести у односу на онај две деценије пре тога. Из записника дубровачких већа се открива да су се власти највише бавиле одржавањем административног реда, с циљем да на тај начин омогуће одржавање свакодневног живота и пословања. Додатни индикатор је

50 Иван Христијан фон Енгел, *Повјесит Дубровачке републике*, Српска Дубровачка штампарија А. Пасарића. Дубровник 1903, 44. Енгелов текст је с немачког превео, опаскама пропратио и допунио каноник декан Иван Стојановић.

51 Luigi Villari, *The Republic of Ragusa: An Episode of the Turkish Conquest*, J.M. Dent & Co., London 1904, 102. Аутор се позива на дело Јозефа Гелчића (Gelcich), *Istituzioni Marittime e Sanitarie della Repubblica di Ragusa*, Trieste 1892, 37–38. У исто време је куга избила у Сплиту. Судаћи по легенди, непосредно пре доласка куге у градове дошло је до лошег предсказања, јер је наступило помрачење Сунца током ког су звезде могле да се виде преко дана, и истовремено је наступила велика суша због које је прашина остајала у великим облацима. Никша Рањина, који је писао о овој пошасту нешто више од века касније говорио је да је владало веровање да су Јевреји затровали бунаре. Други су, пак, сматрали да је проблем у томе што се Сатурн нашао у равни са Марсом и Јупитером што је наводно, дало услове за развој куге.

52 Р. Јеремић, Ј. Тадић, 68.

53 Gordan Ravančić, „Epidemije kuge u Dubrovniku u drugoj polovici 14. stoljeća – Koliko su kroničarski zapisi pouzdan izvor za izučavanje epidemija?“, *Povijesni prilozi* 61/21 [у даљем тексту *Pouzdanost kroničarskih zapisa*], 48–50. Новија истраживања и испитивања записника дубровачких већа указују на то да не постоји никакав траг одлука већа који би указао на постојање епидемије. Напротив, већа су се више бавила склапањем Задарског мира и Вишеградског уговора, што би у условима такве епидемије било тешко изводљиво. Такође, не постоји пораст у броју тестамената (5 и 9 сачуваних тестамената за те године респективно) који је готово увек присутан током епидемија те врсте.

54 G. Ravančić, *Pouzdanost kroničarskih zapisa*, 49.

опет повећан број тестамената (који те године скаче на 310) у односу на претходне две године (5 и 15 респективно).⁵⁵

Након тога су уследили таласи куге почетком 70-их година четрнаестог века. Проблем код овог таласа је што се хроничари Гундулић, Аноним и Рађина доста разилазе око питања његовог датирања. Међутим бројеви састављених тестамената указују на 1371. и 1372. годину (66 и 74 респективно). Ови бројеви нису тако високи као претходних деценија, али свакако се уочава вишеструко повећање броја тестамената у односу на остале године те деценије. Записници дубровачких већа из тог периода нису сачувани што додатно отежава историјску прецизност, међутим писма дубровачког кнеза и већа говоре о пошасту 1372. године.⁵⁶

Након те пошасту су кренуле да се уводе мере за спречавање ширења инфективних болести различитим формама карантина, о којима ће речи бити касније. Резултати су се показали већ током наредне епидемије 1391. године која је трајала шест месеци. Судаћи по записима полимата Стјепана Градића у Дубровнику је умрло 250 племића и 25.000 пучана у четири набројана таласа куге. Након тога су још строже мере уведене, те је током епидемије куге 1400. године број жртава био тек око 2.500.⁵⁷ Харање ова два таласа куге се доста позданије датира у односу на пређашње.⁵⁸

Наредни талас куге је уследио 1416. године и трајао је два месеца, одневши са собом 3.800 живота. Овај талас се може сматрати окидачем за Годоалдов предлог о ком ће више речи бити касније. Но, у овом поглављу је важно нагласити да је због тог предлога у наредном таласу куге 1422. године број жртава био знатно мањи у односу на све претходне таласе, и тај тренд се настављао у великој већини наредних случајева избијања куге у Дубровнику.⁵⁹

Црна смрт је харала по свим приморским градовима Јадрана, а не само у Дубровнику.⁶⁰ Треба указати и на то да су налази Јеремића

55 *Ibid.*, 50–51.

56 *Ibid.*, 52–53.

57 L. Villari, 213–214.

58 G. Ravančić, *Pouzdanost kroničarskih zapisa*, 57–59. Познато је да су 1391. доношене епидемијске мере попут забране пловидбе у заражене крајеве под претњом казне од 100 дуката, и уведена су три службеника за спровођење епидемијских мера (*pro conservare civitatem*). С друге стране, за 1400. годину таквих извора нема, али се из кореспонденције са Стефаном Лазаревићем сазнаје да куга јесте била присутна, али није била превише погубна. Такође, за те две године број тестамената (137 и 158 респективно) знатно је виши у односу на остале године током последње две деценије четрнаестог века.

59 L. Villari, 213–214.

60 G. Ravančić, *Razmišljanja o posljedicama Crne smrti*, 7. Примећена је занимљива појава у Задру у периоду од 1351. до 1353. године да се готово сви случајеви из

и Тадића о броју тестамената веома слични налазима Раванчића, што додатно утврђује прецизност датирања таласа куге у Дубровнику у поменутој литератури.⁶¹

2.3. Утицај интересних група

У приморским републикама средњег века током свих епидемија постојала су два супротстављена интереса. Први је очување административног реда⁶² и привреде републике која се пре свега заснивала на трговини односно промету људи и робе – а други очување јавног здравља, а тиме и људског капитала. Будући да су од трговине највише профитирали имућнији грађани република, њима и јесте било у интересу да очувају слободу промета робе и људи. Међутим, треба узети у обзир да је та иста трговина стварала одређену тражњу на тржишту радне снаге, коју су својом понудом радне снаге могли да задовоље нижи слојеви. Тиме су и они имали доста користи од трговине и били заинтересовани за њено очување, будући да би са очувањем трговине очували и своје послове, који су им углавном били једини извор прихода. С друге стране, све групације су биле свесне да ширењем заразе доводе у опасност здравље и животе својих суграђана, својих ближњих, па и своје властите.

Трговци и економско-политичке потребе града захтевали су слободан промет људи и робе – док су, с друге стране, лекари предлагали изолацију. Компромис је нађен, али не толико као дело лекара, већ упоредо и као идеја властодржаца и утицајних друштвених актера.⁶³ Јединственост карантина је у томе што успева да очува јавно здравље изолујући све за које постоји опасност да шире заразу, а опет, иако успорава промет људи и робе – промет људи и робе и даље постоји. Стога је најбоље решење било повећање трансакционих трошкова посредством карантина, али очување трансакције уопште односно трговине, уз свођење додатног ризика по јавно здравље на минимум.

Мауро Бондиоли тврди да су поглаварства градова погођених епидемијом избегавала да службено прогласе епидемију баш због сукоба економских интереса и интереса јавног здравља. Међутим, била су свесна да праћењем економских интереса заправо спутавају сопствене економске интересе из свих поменутих разлога; а поред тога, са

регистра грађанских парница односе на потраживања заоставштина (или на пресуде везане за њих) преминулих током куге, што је још један начин за датирање таласа куге.

61 П. Јеремић, Ј. Тадић, 68–69.

62 G. Ravančić, *Pouzdanost kroničarskih zapisa*, 50–51.

63 M. D. Grmek, *Doprinos hrvatskih liječnika*, 35.

ширењем епидемије људи су све више бежали из градова стварајући тако сличан ефекат као да су преминули због епидемије, барем са економске тачке гледишта.⁶⁴

На крају, при сваком разматрању супротстављености интереса неопходно је сетити се да приморске републике и њихови градови нису били самоодрживи. Стога комплетна изолација суштински није ни била опција јер на тај начин би осудили себе на глад која доводи до смрти, или у најбољем случају смањује им имунитет што их чини подложнијим да се заразе кугом. Дакле, може се закључити да, иако кугу у приморској републици не преживљава много људи, потпуна изолација дугорочно убија свакога.⁶⁵

2.4. Правни акти Дубровника

Главне изворе законодавства Дубровачке републике чине четири збирке. То је пре свега Дубровачки статут из 1272. године. Након ослобођења од Млетачке републике 1358. године дубровачко законодавство је доживело свој препород. Сви нови прописи од 1335. до 1410. године су кодификовани у Књизи реформација (*Liber omnium Reformationum*) у чијем садржају су раније и касније одредбе које се нису нашле у Статуту. Поред њих постоји Зелена књига (*Liber Viridis*) с прописима од 1358. до 1460. године, док прописе од 1460. до 26. 1. 1803. године бележи Жута књига (*Liber Croecus*). Постоје и законици који се тичу поморског права који су донети мимо поменутих збирки прописа, као и Царински статут.⁶⁶

2.4.1. Дубровачки *стајинији* (1272)

Дубровачки статут по обимности и уређености предњачи у односу на многе статуте свога времена. Године 1272. донео га је кнез Марко Јустинијан. У предговору Дубровачког статута Марко Јустинијан говори да је проучио дубровачке законе и кодификовао их у један статут, одбацивши оне који су сувишни. Ту кодификацију која је постала Дубровачки статут су усвојили Велико и Мало веће.⁶⁷

64 Mauro Bondioli, „Osmišljavanje lazareta: Bedem protiv kuge u Veneciji i na zapadnom Mediteranu”, Ante Milošević (ur.), *Lazareti u Dubrovniku*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik 2018, 92.

65 R. Kralj Brassard, 25.

66 M. Благојевић, 367.

67 Јелена Даниловић, „Дубровачки статут и 'Consuetudo'”, *Анали Правној факултету у Београду* 1–2/75, 2.

Статут се дели на осам књига, а свака књига на поглавља.⁶⁸ Релевантне мере за тематику рада су прописивале да лекари, бербери и хирурзи морају, поред лечења људи да обраћају пажњу на заразне болести међу становништвом које могу да прерасту у епидемију.⁶⁹ Прве мере налик карантину су уведене у Дубровнику због спречавања ширења Хансенове болести, колоквијално познате под именом „лепра”, или још познатије под термином „губа”.⁷⁰

Статут града Дубровника у одредби LVI. – „О кућама подигнутим на месту губаваца” прописује следеће:⁷¹

„Наређујемо да куће које су штавитељи кожа подигли или ће подићи за себе изван града, на месту где обично бораве губавци, остану нетакнуте и да их у погледу тих кућа не сме узнемиравати ни општина, ни било тко други. И да онде не смеју боравити губавци, него да иду становати даље од града.”

2.4.2. Књижа реформација (1335–1410)

Сви људи који су патили од губе су касније били изоловани на гробен Светог Михајла у околини Дубровника (ита. *San Michele alla Cresta*) који нису смели да напусте. Житељи Дубровника су углавном били ужаснути њима или су гајили неки вид сујеверног страхопоштовања.⁷² *Ratio legis* ове одредбе је сигурнија заштита од ширења губе. Због тога је дошло до наредне реформе 1335. године.⁷³ Реформа може да се нађе на страни четвртој Књиге реформација града Дубровника са називом „О губавцима”:⁷⁴

„Предложено је и потврђено да сви губавци који морају остати на обронцима изнад цркве св. Михајла на Крстацу, и да губавци ни на ком

68 И. Х. фон Енгел, 44. Прва књига се бави бирањем чиновника; друга закљичањем чиновника; трећа грађанским и судским пословима; четврта породичним правом; пета органима реда; шеста кривичним правом; седма поморским правом, а осма различитим предметима који се нису уврстили у претходне књиге.

69 Вања Продић, „Осврт на епидемиолошке мере у средњовековном Дубровнику и дубровачком залеђу”, *Видослов* 83/2021, 76.

70 J. Gelcich, *Istituzioni Marittime*, 36, наведено према L. Villari, 213.

71 Б. Крстић, З. Шундрица, 11. Аутори тврде да се под „изван града” мисли на Плоче близу црквице светог Лазара, што је логично будући да је свети Лазар заштитник губаваца.

72 J. Gelcich, *Istituzioni Marittime*, 36, наведено према L. Villari, 213. Први пут се у дубровачким списима помињу 1295. године, у документу који се тиче легата који је намењен њима у форми задужбине.

73 Ana Bakija Konsuo, „Lazareti – od izolacije do suvremenih znanstvenih spoznaja u medicini”, Ante Milošević (ur.), *Lazareti u Dubrovniku, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik* 2018, 74.

74 А. Соловјев, 26, 198.

другом месту не смеју боравити. Поменти губавци не смеју да дођу у град, нити ићи путевима који воде кући фратра Мале браће, ни свештеницима, ни к мостовима нити ка мору. И, ако се поменути губавци затекну на било ком другом месту осим на означеном месту изнад цркве Св. Михајла, морају се прогнати из подручја Дубровачког.”

Занимљиво је да се током првог таласа куге дубровачка власт односила према епидемији крајње административно, покушавајући да уклони последице које је епидемија проузроковала. Међутим, она се претерано није бавила самом болешћу, највише због тога што је сматрана да је у питању виша сила поводом које, ионако, ништа не може да учини. Прва мера за спречавање ширења епидемије, ако се тако може назвати, донесена је 19. 1. 1348. године када је утврђено присуство куге на острву Шипан. Велико веће је одлучило да пренесе овлашћење на кнеза–ректора и Мало веће да донесу коначну одлуку. Они су одлучили да је најбоља мера организовање процесије у славу Господа и Богородице. Међутим, Дубровник није био једини са оваквим богобојажљивим ставом према куги, већ је он био присутан у читавој Европи.⁷⁵ Иако ова мера може деловати апсурдно треба узети у обзир да је Велико веће заиста хтело да реши овај проблем будући да се 1348. године састало чак 32 пута, што је дупло више него претходне године.⁷⁶

2.4.3. Зелена књиџа (1358–1460)

Зелена књига је од изразитог значаја за установу карантина у Дубровачкој републици будући да се управо у њој налазе правни акти који су га успоставили и касније додатно развили.

Један од интензивнијих таласа куге 1363. године (који је већ поменут) знатно је утицао на прве мере за спречавање ширења заразне болести. Узрок томе је промена начина на који се приступа решавању проблема куге. Када је стигла вест из Апулије и Маркаме о новој епидемији куге дубровачке власти су донеле одлуку којом се забрањивао долазак свим зараженима и онима из заражених крајева, а уједно се забрањивало Дубровчанима да путују у те крајеве. Стога, се ово може назвати првом мером која је заправо била сврсисходна. Нажалост, судећи по свему та мера је прекасно донесена јер је куга већ била стигла до Дубровника и однела велики број жртава.⁷⁷

Упркос томе, велики значај ове мере – иако није карантин у правом смислу те речи – јесте приступу који су дубровачке власти раз-

75 G. Ravančić, *Razmišljanja o posljedicama Crne smrti*, 17.

76 G. Ravančić, *Učinci Crne smrti u Dubrovniku*, 73.

77 G. Ravančić, *Razmišljanja o posljedicama Crne smrti*, 18.

виле према кути. Битна разлика између ове мере и карантина је то што су области које су се описивале као заражене кугом су биле у потпуности искључене док код карантина постоји „период пенденције”. Међутим, она је и даље битан степен ка настанку и развоју квалитетних и делотворнијих епидемиолошких мера које и савремена законодавства примењују уз одређене измене.

Дубровачке власти су 27. 7. 1377. године донеле закон који забрањује улазак у Дубровник онима који долазе из заражених крајева или крајева у којима се сумња да је куга и даље присутна уколико пре тога не буду у карантину. У почетку је овај вид изолације трајао тридесет дана (трентин), а касније четрдесет (карантин).⁷⁸ Овим законом је уведен први карантин као преседан, будући да не зауставља промет људи и робе, а опет утиче позитивно на спречавање ширења заразних болести. Циљ је постигнут упркос томе, што тадашњој науци и даље није у потпуности познат узрок тих болести као и начин ширења.⁷⁹

Одредба 49 која се налази у Зеленој књизи формулисана је на следећи начин:⁸⁰

„Они који долазе из места заражених кугом, нека не уђу у Дубровник, а ни читав округ.”

Овим чланом се предвиђа да сви људи, Дубровчани или странци, који бродом желе да уђу у Дубровник пре тога проведу месец дана у карантину на Мркану или у Цавтату (Старом граду). У поменутих местима су се налазили лазарети као зграде са имањем у којима би путници у карантину обитавали.⁸¹ Ове мере су ишле и корак даље будући да се свима забрањивало да их посећују или да им носе храну и остале неопходне ствари јер ће у супротном и они који дођу у посету морати да проведу с њима месец дана. За такве радње је била неопходна изричита дозвола градских власти. Свако кршење ових мера се кажњавало са 50 перпера.⁸² Додуше, дубровачки већници су помиловали све прекршиоце убрзо након завршетка епидемије.⁸³

Овакав развој ситуације је довео до закључка да апсолутна изолација није решење за спречавање пандемије, и то из више разлога. Првенствено, нико није знао природу болести куге, а ни како се она

78 В. Продић, 73.

79 G. Ravančić, *Razmišljanja o posljedicama Crne smrti*, 20.

80 Б. М. Недељковић, „Liber Viridis”, 23.

81 М. Благојевић, 388.

82 Б. М. Недељковић, *Liber Viridis*, 23.

83 G. Ravančić, *Razmišljanja o posljedicama Crne smrti*, 19.

шири. Затим, често те мере нису спровођене у потпуности или су их одређени појединци изигравали и чинили читав подухват бесмисленим. Осим тога, за приморске републике које се претежно баве трговином, изолација је била велики трошак. Стога, било је неопходно донети меру која дозвољава промет људи и робе, а опет допушта контролу кретања заражених лица.⁸⁴ Поред тога, са делимично очуваним привредним интересима људи су имали мањи подстицај да крше мере што је додатно доприносило ефикасности карантина.

Из свега овога се види какав је технолошки искорак био карантин у односу на чисту изолацију. Карантин је мера за изолацију и ограничавање кретања оних који су потенцијално били изложени болести и изложени су ризику да оболе. С друге стране, изолација је ограничавање кретања не само заражених људи већ и здравих али сумњивих људи зарад спречавања ширења болести.⁸⁵ Карантин је технологија која захтева схватање периода инкубације и функционисања болести. Такође, она је много напреднији метод од чисте изолације, уједно је мање погубна по функционисање читавог друштва, и доста је прецизнија. Коначно се заправо развила представа о томе како се болест шири, и колико је времена потребно да прође пре него што буде сигурно да ли неко лице болује од куге или не. Поред тога ирационална медицинска средства су била готова у потпуности искључена од овог тренутка што је такође допринело томе да дубровачки карантин више личи на технологију него на неки вид традиције без јасног научног утемељења. Као што ће бити изнето даље у раду како је време текло и како су Дубровчани стицали више искуства са епидемијама, технологија карантина је упоредо напредовала.⁸⁶

Све што је изнето чинило је дубровачки карантин уникатном и пионирском мером, али и једном од најефикаснијих за сузбијање било које врсте епидемија. Светској научној јавности је на то први скренуо пажњу Мирко Дражен Грмек, доказавши да ниједан претходни квази карантин није имао све особине које је имао дубровачки карантин на којем се савремени суштински и заснива. Стога, то чини дубровачки карантин првим „правим” карантином.⁸⁷

84 *Ibid.*, 20.

85 Wen Nie, „The Origin of Quarantine”, *Global Partners in Education Journal – Special Edition*, 2/15, 25–26.

86 Kelly Drews, „A Brief History of Quarantine”, *The Virginia Tech Undergraduate Historical Review*, 2/13, 59–63.

87 Mirko Dražen Grmek, „Le concept d’infection dans l’antique et au moyen age, les anciennes mesures sociales contre les maladies contagieuses et la fondation de la première quarantaine a Dubrovnik (1377)”, Mirko Dražen Grmek (ur.), *Radovi sa među-*

Затим следи одредба 91 од 5. 1. 1397. године која се надовезује на поменути одредбу: „Одредба против оних који долазе из места заражених кугом.”⁸⁸

Ова одредба се пре свега бавила механизмима за спровођење карантина. Свима онима који долазе из места заражених кугом наложено је да проведу карантин на Мркану или Мљету. Међутим, било им је дозвољено да чак, иако долазе из заражених места оставе у граду жито, којим је смело касније да се тргује. Овом одредбом се установила карантина обезбедила, али је опет смањен негативан утицај ове установе на снабдевање и трговину Дубровника.⁸⁹

У случају да је неко кретао из Дубровника у место заражено кугом од дана када је кренуо морало је да прође два месеца пре него што је смео да уђе у Дубровник. То се односило како на трговца, тако и на његову робу. Такође, претило се онима који крше мере ове одредбе казном од 100 дуката.⁹⁰

Ова одлука је донета јер су места за карантин из претходне одредбе била преоптерећена, па су услови у њима – који су ионако били неповољни (болесници су били изоловани у колибама, шаторима или под ведрим небом) – постојали још гори због гужве. Мљетски лазарет је био много гостољубивији, како за људе тако и за бродове, због приступачности.⁹¹ Такође, види се поштравање новчаних казни, што додатно указује на поруку коју власти желе да пошаљу – потенцијалним деликвентима.

Одредба 225 донесена 29. 4. 1428. године конкретно се бави самим лађама које долазе из заражених места:⁹²

„Одредба о лађама (баркама) које долазе из места заражених кугом.”

Све лађе су биле у обавези да проведу карантин у Молтуну или Мркану. Ова одредба је служила као олакшица капетанима и морепловцима који су долазили из заражених крајева у Дубровник и искључиво се издржавали од поморства. Они су смели да плове на Исток и Запад, али на дубровачким територијама и острвима су смели да се задрже једино у случају невремена. Овај члан је битан, не само

narodnog simpozija u povodu šestote obljetnice dubrovačke karantene, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1980, 9–55.

88 Бранислав М. Недељковић, „Liber Viridis”, 59–60, 452, 464.

89 М. Благојевић, 388.

90 Б. М. Недељковић, „Liber Viridis”, 59–60, 452, 464.

91 Ante Milošević, „Dubrovačke karantene i lazareti: *Fortuna critica et historica*”, Ante Milošević (ur.), *Lazareti u Dubrovniku*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik 2018, 183–184.

92 Б. М. Недељковић, „Liber Viridis”, 179, 470.

због поменутих мера, већ и зато што он даје кршењу установе карантина кривичноправни карактер. Прекршиоцима ове одредбе је лађа могла да буде спаљена, а постојала је и могућност да им се изрекне казна од шест месеци затвора.⁹³

Поред ове мере током петнаестог века је била на снази мера да сваки капетан брода мора да има са собом исправу која садржи податке о здравственом стању у граду из ког је испловио пре уласка у дубровачку луку. Уколико дође до појаве куге на броду постојала је обавеза истицања посебне жуте заставе која се лако види из далека и указује на опасност.⁹⁴

Наредне одредбе се, такође, баве спречавању ширења куге: одредба 305 донета 19. 5. 1436. године „Одредба о чувању острва против куге”; одредба 319 донета 17. 3. 1439. године „Одредбе које се примењују током времена смрти (куге)”⁹⁵

Одредба 305 је прописивала како треба да буде опремљена галија која је задужена да чува стражу током епидемије и одређује јој се област којом патролира. Међутим, ова одредба је имала и дисциплински карактер јер се члановима посаде претило смањењем плате у случају да прекрше ову одредбу. Одредба 319 се односила на обавезу Сената да изабере припадника властеле, старијег од тридесет година чије задужење је било да руководи лађом која даноноћно по мору и између острва води рачуна да се лица са бродова који су допловили из места заражених кугом не искрцају пре обавезног прегледа.⁹⁶

Поред наведеног, одредба 319 говорила је и о обавези качаморта (о којима ће касније бити речи) да пријаве све болесне које затекну, као и о обавези доктора да их прегледају и одреде да ли су болесни, и ако јесу, да ли су заразни. Након тога се помињала лађа и детаљно се разрађивао њен рад. Превасходно којом рутом се креће и да увек буде надомак главног пристаништа. Затим, говори се нешто више о самој посади и слободи капетана лађе да захтева већу посаду и више наоружања. Остатак ове одредбе се много више бавио робом која се увози, као и порезима и дуговима насталим током епидемије. Такође, прописивало се да сваки капетан брода истинито извести о стању на броду, и да ће неовисно од његовог исказа бити извршена инспекција

93 М. Благојевић, 388.

94 В. Продић, 75.

95 Б. М. Недељковић, „Liber Viridis”, 253, 305.

96 М. Благојевић, 389. У докторату Мирјане Благојевић се помиње одредба 309, међутим, то је грешка јер се име и садржина те одредбе у раду Бранислава М. Недељковића „Liber Viridis” налазе у одредби 319.

брода. За свако кршење ових мера се прети различитим, али свакако високим новчаним казнама.⁹⁷

2.4.4. Качаморџи

Године 1390. власти овлашћују три чиновника да спроводе мере за сузбијање епидемије.⁹⁸ Пет година касније они су добили још двојицу колега што је довело до тога да 1397. године Велико веће донесе регулативу *De ordinibus contra eos qui veniunt de locis pestiferis* којом је регулисало њихов рад.⁹⁹ Да би се стекао прави увид у широку казнену власт здравствених чиновника Дубровника значајан је податак из октобра 1388. године. Наиме, здравственим службеницима је тада дато овлашћење да „непокорнима ударају казне до одсецања ушију”.¹⁰⁰ То су и чинили капетанима и морепловцима који су лагали из које луке долазе. Наиме, наплаћивали су им казне, затварали их и одсецали им уши.¹⁰¹ Од 25. 5. 1397. године је уведено правило да уколико неко није платио казну која му је изрекнута за кршење мера, а није могао да понуди обезбеђење или није имао јемца, на чело би му врелим гвозђем утиснули жиг и био би прогнан из Дубровника. Уколико је јемац лагао да може да плати уместо њега и не плати казну по истеку рока од месец дана био би затворен док се казна не плати.¹⁰²

Године 1420. је Дубровник поменуте чиновнике преобразио у редовну магистратуру коју су чинили *officiales cazamortuorum*, у народу много познатији као „качаморти” односно „ловци смрти”. Они су били врховна здравствена власт Дубровачке републике за спречавање куге са широким казним овлашћењима.¹⁰³ Качаморти су били вид комуналне полиције која је патролирала градом и пазила да се спроводе све мере чија је суштина била смањење било каквих интеракција грађана једних са другима. Такође, водили су евиденцију

97 Б. М. Недељковић, „Liber Viridis”, 261–268, 455.

98 Z. Blažina Tomić, V. Blažina, 119, 122. Занимљива формулација је да „добијају овлашћења као њихови претходници”, мада додуше о тим претходницима, жалост и даље није пронађена архивска грађа која би то потврдила. Такође, функција није била бројчано ограничена већ је број качамортија био у складу са епидемиолошким стањем.

99 Gordan Ravančić, „Dubrovnik’s Invention of the Quarantine and the Transfer of Knowledge about the Spread of Pandemics”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol 53, 3/21.

100 P. Јеремић, J. Тадић, 101.

101 B. Krekić, 101.

102 Z. Blažina Tomić, V. Blažina, 124.

103 A. Milošević, 184.

о болесницима и њиховим породицама (нпр. време појаве симптома, тренутак почетка / краја карантина).¹⁰⁴

Године 1426. установљено је да качаморти морају да раде бесплатно (*per angariam*) и да не смеју бити чланови Малог већа или Грађанског суда. Тиме се пазило да не дође до сукоба интереса, концентрације моћи, али ни преоптерећења обавезама које су ове функције изискивале.¹⁰⁵ Функција није смела да се одбије под претњом новчане казне или чак губитка властелинског статуса за то лице или чак његову породицу.¹⁰⁶

Одредба 205 је битна за уређивање деловања качаморта. Налази се у Зеленој књизи и донета је 15. 1. 1426. године. Њен назив је „Одредба о избору качаморта”.¹⁰⁷

Качаморте је чинило пет племића који су испитивали све који долазе из места заражених кугом. Тим путницима се изричито забрањивало да се рукују и љубе са било ким. Пре него што су их преусмеравали да проведу карантин од месец дана на острва Мркан¹⁰⁸, Бобару или Супетар они су проводили два до три дана испод једне касарне где бораве стрелци током такмичења из стреличарства. Након тога су се изоловали месец дана, па ако су били доброг здравља пуштани су у град, а у супротном њихова изолација се продужавала. Скраћивање рока изолације и премештање путника је било овлашћење Великог већа, а не качаморта. Такође, под специфичним режимом су били они који су из Дубровника ишли у места заражена кугом па се враћали; па они су били изоловани по два месеца, али им се рачунало и време које су провели на путу из места зараженог кугом.¹⁰⁹

Поред наведеног, качаморти су надгледали све запослене у карантину и у сродним професијама (здравствене раднике, писаре, свештенике, стражаре, гробаре итд.). Такође, морали су да организују где ће се сахрањивати умрли од куге.

Колико год ова служба била сврсисходна и корисна, она није била нарочито популарна. Пре свега због тога што су морали да спаљују куће својих суграђана у којима се појавила куга. Ако би у томе окле-

104 В. Продић, 74–75.

105 А. Milošević, 177.

106 Z. Blažina Tomić, V. Blažina, 127.

107 Б. М. Недељковић, „Liber Viridis”, 156, 469.

108 За Мркан је морало да се добије одобрење требињског бискупа који је тамо био стационаран, а када су све три локације биле преоптерећене слали су их у Епидаур који су звали Стари Дубровник.

109 А. Milošević, 172.

вали, власти би запретиле да, ако то не изврше у року од један дан мораће да плате глобу од сто дуката. Због свега наведеног године 1457. качамортима је уведена плата непознатог износа, али се зна сигурно да су били плаћени јер се спомињу као плаћени службеници (*salariati in civitate*). Међутим, Анте Милошевић узима у обзир штедљивост Дубровника и сматра да колика год та плата била, није била довољно висока да учини службу нарочито примамљивом племићима.¹¹⁰

Мало веће је 1431. године одузело качамортима овлашћење да удаљавају из града властелу за коју се сумњало да болује од куге. То право је поверено Већу умољених, будући да се сумњало да се то овлашћење злоупотребљавало за удаљавање политичких противника под изговором бриге о очувању јавног здравља.¹¹¹

Знатно проширење овлашћења качаморти добијају од Сената током епидемије куге 1482. године. Наиме, неколицином уредби је качамортима наложено да спроведу истрагу, уз дозволу коришћења тортуре како је куга доспела у Дубровник. Сумњало се да је зараза унесена с робом која је искрцана у градску луку. Будући да су и качаморти хтели да изађу из града, наређено им је да морају стално да бораве у граду и запређено им је казном од 25 перпера за покушај избегавања својих дужности. Такође, имали су обавезу да се састају свако јутро и да на основу извештаја одлучују о томе како да поступе и које мере да предузму. Поред тога они су надгледали групе чувара који су пазили да гробари не дођу у контакт са здравима, а оформљена је и посебна хигијенска служба коју су чиниле жене које су преболеле кугу зване оздрављенице (*resanatae*). Оне су дезинфиковале робу, некретнине и ствари заражених. Одлуком Градског магистрата из 1462. године састављен је и тим од двадесет оздрављеница које су служиле у лазарету. Концепт оздрављеница је битан јер указује на развој приступа куги – имунитет као феномен је делимично схваћен, прихваћен и знање о њему је било примењено.¹¹²

Један од проблема са којима су се качаморти сусретали је сачување богатијих људи, јер су гробари често скривали њихову скупу одећу и покретне ствари уместо да их предају оздрављеницама у нади да ће стећи имовинску корист. Та пракса је крајње очигледно била изразито штетна, јер су гробари трговали таквим стварима и на тај начин ширили кугу. Због тога је за такав прекршај и уведена смртна казна вешањем која се примењивала у пракси.¹¹³

110 *Ibid.*, 177–178.

111 A. Bakija Konsuo, 76.

112 A. Milošević, 178, 184.

113 *Ibid.*, 178.

Најпознатији такав случај је вешање Живана Пупка и Михоча Марковића. То је веома битна пресуда која указује на то да је дубровачка влада у другој половини петнаестог века озбиљно схватала институт карантина и свих осталих норми за спречавања ширења опасних заразних болести. Дана 13. 1. 1483. године гробари лазарета на Данчама, извесни Михоч Марковић и Живан Пупак, били су осуђени на смрт вешањем. Разлог овакве тешке пресуде је што су њих двојица изнели некакву робу из лазарета. Оваква пресуда може деловати сурово, међутим, битно је напоменути да није бесмислена будући да је касније утврђено да је супруга Живана Пупка након мужевљеве смрти преминула у изолацији на острву Супетар од последица куге. Она се готово сигурно заразила преко робе коју су гробари изнели.¹¹⁴

Исте године је још гора судбина задесила гробара Радована, званог Козоје. Он је још горе осуђен, што је познато на основу записа дубровачког нотара који његову смрт описује речима „Био је пржен на ватри и снагом ватре после мало дана преселио се с овога света.”¹¹⁵

Интензитет поштравања казни само указује на то да како су Дубровчани имали више искуства са епидемијама, постајали су свеснији да ширење заразе не значи само губитак живота заражених појединаца и угрожавање живота свих осталих суграђана, већ и потенцијални суноврат друштва због економске пропасти.

2.4.5. *Жуџа књија (1460 – 1803)*

У Жутој књизи се налазе две одредбе које се тичу куге, међутим, постоје разни други правни акти из тог периода.

Једна од можда и најобимнијих одредаба по питању куге је одредба 47 карте 25 донета 20. маја 1466. године и зове се крајње једноставно „Одредба о куги”. Ова одредба је веома битна јер се бави пре свега лазаретом на Данчама, међутим, комплекси и развој лазарета у Дубровнику су предмет расправе наредног одељка те ће о детаљнијој садржини ове одредбе бити више речи касније.¹¹⁶

Одредба 49 карте 27 донета 26. 9. 1465. године се зове „Одредба потврђена за време куге” и односила се на различите исправе које су приспеле у административни апарат града Дубровника током куге и бавила се њиховим роковима и временом процесуирања. Пре свега се мисли на то да су сви државни чиновници имали право да про-

114 В. Продић, 74.

115 А. Milošević, 187.

116 Бранислав М. Недељковић, „Liber Croceus”, Радован Самарцић (ур.), *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа*, Српска академија наука и уметности, Београд 1997, 46–48, 553.

цесуирају те исправе чак и након стандардног рока због куге која у том тренутку угрожава Дубровник и отежава све послове, па и оне административне.¹¹⁷

Такође, 1486. године је донета одлука којом се одређивало да сви бродови морају поседовати здравствене исправе у које се уносе подаци о епидемиолошком стању у лукама из којих су испловили, да би градске власти лакше могле да одреде степен превентивних мера за посаду и робу коју превозе. Постојале су четири врсте здравствених исправа: *patente libera* (у луци одавно нема епидемије), *patente netta* (у луци је нема задњих неколико недеља), *patente sospetta* (у луци има сумњивих болесника) и *patente brutta* (у луци има епидемије).¹¹⁸

2.4.6. Правни акти о лазаретима

Упркос постојању пређашњих епидемија, тек након неколико таласа куге су Дубровчани основали установе за лица која су издржавала карантин у Цавтату и на стеновитом острву Мркан.¹¹⁹ Упркос овој мери куга је опет избила 1391. године и трајала је шест месеци, током којих се готово сво племство сакрило у Гружу. Затим је још строжа регулација карантина уведена 1397. године, али је епидемија куге опет избила 1400. године; међутим, позитивни резултати су били очигледни будући да је овај пут преминуло само 2.500 становника.¹²⁰ Године 1397. бенедиктански манастир Узнесења Блажене Девице Марије на Мљету је постало једна од установа где су обитавала лица која су морала да буду у карантину. Мирко Дражен Грмек је мишљења да је ово први лазарет на свету. Први или не, функционисао је уз прекиде све до 1527. године.¹²¹

Ове врсте установа где би оболели обитавали су биле снабдевене лекарима и њиховим помоћницима. Такође, сва лица у карантину су била редовно храњена, али строго контролисана од стране чувара. Поред класичних лазарета где су били оболели од куге постојала су и станишта изграђена од дрвета за оне за које се сматрало да су можда заражени.¹²²

117 *Ibid.*, 50, 554.

118 A. Milošević, 184.

119 P. Jeremiћ, J. Тадић, 112. Карантин је такође издржаван и на Супетару, Бобари, Молунату, Колочепу, Лопуду, Св. Андрији, Руду, Олипу и на Ластовским острвима на западу Дубровника.

120 L. Villari, 214.

121 A. Bakija Konsuo, 72.

122 B. Продић, 73. Наглашава се да су изграђена од дрвета јер, ако би се испоставило да у неком има заражених – целокупан простор тог станишта би се запалило да би се спречило ширење болести.

Године 1401. је епидемија куге опет задесила Дубровник, и није је било до 1416. године када је однела 3800 људских живота за два месеца колико је трајала. За ову епидемију куге сматра се кривим Паоло Гондола,¹²³ који ју је донео на својим бродовима након што се вратио из трговачког подухвата са Блиског истока. Године 1410. Ђакомо Годоалдо од Фераре добија функцију главног лекара Дубровачке републике. Бавећи се дуго изучавањем куге и лечењем људи од те болести дошао је до закључка да доступна знања медицине не помажу превише у спречавању куге. У складу с тим он је изашао 1416. године пред Веће умољених и предложио да се пацијенти оболели од куге изолују. Веће умољених је усвојило предлог Ђакома Годоалдоа и наредило да се изграде две куће у предграђу Данче намењене таквим пацијентима. Резултати мера Ђакома Годоалдоа су се показали током епидемије куге 1422. године, када је број жртава био изразито мали у односу на претходне епидемије куге захваљујући његовом револуционарном предлогу.¹²⁴

Установа за обитаване оболелих од куге је била пребачена у предграђе Данче, из страха да би непријатељи могли поменути објекте на датим локацијама да искористе приликом напада односно опсаде града. Стога је таква установа ближе центру града повољнија са геостратешке тачке гледишта. Лазарет на Данчама је био обновљен 1457. године и био је изграђен први пут од камена опасан дрвеним бедемом док је капија те установе увек била под кључем и стражом. Лазарет је имао све досад поменуто, али и цистерну са водом која је уграђена 1465. године, као и бербера-хирурга, свештеника и своје гробаре.¹²⁵ Пројекат лазарета на Данчама је био поверен Михочу каменару, који је дозволу за предузимање подухвата добио од Сената 1. 4. 1465. године.¹²⁶

Године 1482. се градило и гробље на Данчама, а 1496. године се на зграду додао још један спрат. То је огроман напредак ако се узме у обзир да је лазарет када је завршен 1428. године, био само скупина дрвених барака на полуострву Данче.¹²⁷ Дана 20. 5. 1466. године све

123 А. Соловјев, 50, 206. Доношење куге у Дубровник није једини скандал који је проузроковао велики трговац сољу Паоло Гондола. Штавише у петој одредби стране пете Књиге реформација Паоло Гондола се помиње као осумњичени у спору са градом Дубровником који је стигао до Великог већа. Спор је избио због сумњи дубровачких солана да Гондола није испоручио договорену количину соли у договорено време. Стога, Велико веће је допустило спровођење истраге и запретило казном Гондоли уколико се сумње испоставе истинитим.

124 L. Villari, 214.

125 В. Продић, 74.

126 Р. Јеремић, Ј. Тадић, 106, 112.

127 А. Milošević, 191.

наведено о Данчама је констатовано још једном, међутим, шта није поменуто је да се комплекс у Данчама финансирао, између осталог, од продаје одређених врста вина у крчмама. Такође, прописивала се казна имовинског карактера свим лицима која профит од тог вина не прослеђују у фонд намењен Данчама, као и свим службеницима који би проневерили или протраћили та финансијска средства. Такође, поред тога што су дубровачке власти раздвајале пацијенте од куге и оне за које се сумња да ће се можда заразити, постојало је и посебно место где се изоловала роба за коју се сумњало да је заражена кугом.¹²⁸

3. ПОСЛЕДИЦЕ УВОЂЕЊА УСТАНОВЕ КАРАНТИНА

3.1 Последице по привреду

Пре даљег разматрања последица по привреду битно је сетити се да, иако су приморске републике главна асоцијација за почетак меркантилизма и претечу савремених тржишта – не смеју се поистовећивати са савременим капиталистичким порецима и системом слободног тржишта. Напротив, када је било који вид привредне делатности у питању држава се готово увек уплитала, ако је имала интерес. Стога, био је строго контролисан промет житарица, соли, вина и одређених сировина. Приватни и државни бродови нису имали потпуну слободу пловидбе. Разне финансијске услуге су биле под будним оком државе, а држава је, такође, користила еснафе као инструмент регулисања деловања занатлија. Такође, одавање пословних тајни које су се тицале производње оних производа који су били јединствени за град је било прекршај који се у многим градовима кажњавао смрћу.¹²⁹

Друга битна ставка су налази економских историчара који су претежно долазили до закључка да су се куга, карантин и сродне установе одразили на привреду на одређен начин зависно од друштвеног уређења друштва. Стога, феудалне монархије су трпеле један низ последица, а приморске републике други низ последица. То наравно не подразумева да није било универзалних последица које су задесиле различите облике друштвених уређења.¹³⁰

128 Б. М. Недељковић, „Liber Croceus”, 46–48, 553.

129 John Julius Norwich, *A history of Venice*, Penguin Books, London 2003³, 297–300.

130 О. Ј. Benedictow, 11–12. Због тога се у овом поглављу истичу опште последице по привреду у приморским републикама Јадрана и издвајају неке специфичности у оној мери у којој су аутору доступне.

Епидемије у сваком историјском раздобљу негативно утичу на привреду. Узрок се крије пре свега иза повећања трансакционих трошкова при размени који настају као последица епидемиолошких мера. Затим, држава се суочава са додатним трошковима будући да сада, са идентичним, а неретко и мањим бројем средстава на располагању мора да улаже више у здравство и спречавање епидемије. Поред тога, губитак људског капитала у великом броју за кратак период је практично неизбежан. Све те околности за собом вуку низ других промена везаних за привреду. Међутим, битно је разграничити негативне последице епидемије и на који начин су карантин и сродне установе утицали на смањење тих последица или „супституцијом” последице преусмерили негативни утицај на неку другу привредну сферу.

Изразито битна последица је нестабилност тржишта радне снаге односно понуде радне снаге и понуде људског капитала. Нестабилност понуде може да буде привремена (оболели појединци на одређене периоде нису способни да раде или становници беже из насељених места) или трајна (оболели појединци премину). Други сценарио (смрт) је знатно гори, јер не само што трајно нестаје понуда радне снаге односно нестају произвођачи, већ ти привредни субјекти су уједно и потрошачи па се то негативно одражава на тражњу за свим производима и услугама. У случају квалификоване радне снаге последице су биле сразмерно горе.

У условима средњег века ситуација је била проблематична по произвођаче будући да су се средњовековне економије поприлично или чак у потпуности ослањале на радну снагу за целокупно пословање. Стога, било какве незгоде које су односиле људске животе су много негативније утицале на пословање. У трговачким друштвима ефекат таквих догађаја је био још интензивнији.¹³¹

Тадашњи производни погони попут трговачких друштава нису били сачињени од савремених комплексних корпоративних структура већ су готово увек зависили од појединца или мале групе пословођа. Самим тим, како указује Борис Беговић смрћу пословође целокупна производна јединица је нестајала, а у најбољем случају је таква трагедија била скупа и тешко премостива препрека која је имала трајне последице по даље пословање. Стога таква смрт није само угрожавала привреду већ све раднике који су вршили своју делатност под руководством преминулог. Штавише, чак и кад би се замислио идеалан сценарио производног погона који нема смртних случајева, његово пословање не би могло да се прилагоди епидемији брзином

131 G. Ravančić, *Razmišljanja o posljedicama Crne smrti*, 11.

којом се она ширила. Као последица тога његово пословање би свакако страдало што се негативно одражава на привреду и друштвено благостање.¹³²

Утицај високе смртности од куге је изузетно јак, будући да се Европа демографски вратила на број становника с почетка 14. века тек непосредно пред Прву индустријску револуцију. Наравно, треба узети у обзир да су се градови приморских република лакше опорављали јер су се људи из околних подручја досељавали након таквих пошаста, а сами градови су често подстицали тај процес разним правним механизмима.¹³³ Приморски градови су рачунали на досељенике из континенталних крајева који су долазили да се трајно населе као радна снага за разноврзне послове или као трговци и то је била редовна појава са или без актуелних епидемија.¹³⁴ Поред тога, константни сукоби на Балкану као последица распада Србије и Босне, а поготово најезда Османлија је створила доста избеглица. Такође, ти простори су били опустошени, а народ је осиромашао што је довело до великих глади. Све то је допринело порасту броја досељеника који су из залеђа долазили у Дубровник.¹³⁵

Оно што је, пак битно уочити јесте да су епидемија и карантин имали сличан утицај на тржиште радне снаге. Међутим, неопходно је узети у обзир да, иако оба стварају несигурност на тржишту у смислу да је немогуће знати исход карантина (оздрављење/смрт), карантин смањује број смртних исхода. Самим тим, иако је због карантина број привремених изузећа привредних субјеката много чешћи он знатно смањује број трајних изузећа што се на кратак и на дуг рок добро одражава на привреду једне приморске републике, и било ког друштва уопште.

Таблице трговачких послова у Дубровнику указују на то да се мање трговало у односу на период пре куге што је и очекивано. Међутим, занимљиво је да се у граду није склопило ниједно ново трговачко друштво што је реткост (штافيше шанса да се број трговачких друштава смањи због смрти чланова је била разумно висока). Узрок томе се не тражи толико у страху трговаца, већ у административном хаосу канцеларије будући да је била пренатрпана тестаментима који

132 Борис Беговић, „Економске последица Шпанске грознице (1918–1920): Скица за економску историографију једне епидемије”, *Анали Правној факултету у Београду*, 1/69, 141.

133 G. Ravančić, *Pouzdanost kroničarskih zapisa*, 45–46.

134 В. Krekić, 28–32. У Дубровник су највише долазили из Србије, Босне и Далмације.

135 *Ibid.*, 100–101.

су свакодневно пристизали. Наравно, постоји и могућност да је опало интересовање да се током такве кризе склапају трговачка друштва и покрећу нови послови јер су се људи трудили само да преживе и обезбеде себе и своје ближње.¹³⁶

Епидемија је извршила негативан утицај на предузетништво и инвестиције. Као што је уочено током епидемија трговачка друштва се нису формирала, а добар део њих је престајао да постоји како због смрти чланова, тако и због економске кризе која је епидемијом изазвана и коју ситна друштва вероватно нису могла да поднесу. Међутим, битан фактор је страх који су сви осетили. Ретко ко је хтео да се упушта у оснивање трговачких друштава, односно у било који вид предузетништва или инвестирања пре свега због смањене извесности да ће уопште икада уживати у приносима од те инвестиције.¹³⁷ Не само што су људи избегавали да инвестирају или се упусте у предузетништво, већ су многи одбијали да раде, запостављајући своје обавезе јер су мислили да ће свакако преминути те је боље да уживају у тренутку него да раде за новац који неће имати.¹³⁸ Инвестиције су саме по себи ризичне, а додатни ризик ће само одвратити привредне субјекте јер више нису сигурни не само да ли ће они уживати у приносима од инвестиције већ ни да ли ће то чинити њихови ближњи, јер је природа куге таква да су сви, неовисно од личних карактеристика и година, били веома подложни смртном исходу. Такође, неопходно је узети у обзир да се до сад показало да епидемије често усмеравају људско понашање ка штедњи пре свега због неочекиваних трошкова превенције, лечења, а евентуално и сахрана. Стога, може се закључити да је уз све изнето њихово поступање крајње рационално, иако економски неповољно.¹³⁹

Међутим, постоји и друга страна медаље. Епидемија било које врсте је другачија од осталих пошаста јер се одражава искључиво на људе, док друге материјалне ствари остају нетакнуте, што углавном није случај код осталих пошаста (нпр. природних катастрофа и рато-

136 G. Ravančić, *Razmišljanja o posljedicama Crne smrti*, 12. Треба узети у обзир да се аутор највише бави Црном смрћу 1348. године и у периоду непосредно након тога. Стварати претпоставке примењивањем директне аналогије на остале случајеве избијања куге је у најмању руку упитно, међутим, узевши у обзир да архивску грађу и даље нико није у потпуности анализирао бољег метода можда ни нема. Стога, ову претпоставку треба узимати с резервом.

137 Борис Беговић, Миролуб Лабус, Александра Јовановић, *Економија за ђравнике*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Центар за издаваштво, Београд 2020¹¹, 33–34.

138 David Herlihy, *The Black Death and the Transformation of the West*, Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts – London 1997, 40–41.

139 Б. Беговић, 143.

ва). Стога долази до концентрације капитала у својини преживелих наследника, а у међувремену потреба за разменом добара је и даље ту. Самим тим, оног тренутка када се страхови преживелих смире настаје не само интересовање већ и потреба за пласирањем тог капитала у виду инвестиција што подстиче и трговину.¹⁴⁰

Значај трговине се огледа у увећању друштвеног благостања, будући да је то добровољна интеракција из које обе стране по правилу треба да изађу задовољније. Такође, допушта специјализацију појединаца, јер знају да могу за задовољавање основних потреба да се ослоне на развијен трговачки систем. Такав концепт функционисања друштва је знатно развијенији у свим приморским републикама средњег века у односу на остале државе тог периода. Међутим, када тај аспект размене који треба да служи задовољавању потреба привредних субјеката постане знатно угрожен баш због отежавања размене – негативне последице су знатно горе у односу на нека друга друштва. Разлог лежи у томе што за одређену робу постоји тражња која премашује понуду, а алтернатива да привредни субјект сам произведе ту робу и задовољи своје потребе не постоји или је знатно теже остварива.¹⁴¹

Баш због тога је, као што је раније констатовано и настао карантин – да би се трговина очувала и учинила колико-толико сигурнијом путем посебне селекције пословних партнера који нису опасни (заражени). Стога, битно је уочити да епидемија негативно утиче на трговину, али карантин је убедљиво опција која може најпрецизније да уклони ризик који непожељно подстиче привредне субјекте. Разлог томе је што карантин искључује очигледно опасне (заражене) и потенцијално опасне из привредног промета те се тиме ризик избора пословног партнера који постоји током епидемије своди на апсолутни минимум. На то исто указује чињеница да Дубровник није био склоњен са трговачке карте на дуги рок.

Штавише, аутори попут Илије Митића сматрају да је карантин у одређеној сфери имао позитиван ефекат на трговину Дубровника. Будући да је сва роба морала проћи кроз карантин, та роба је била у предности јер је прошла одређену проверу квалитета. На тај начин су Дубровник и дубровачка роба значајно добили на угледу по Средоземљу, што је допринело развоју дубровачке поморске трговине након епидемије.¹⁴²

140 R. Kralj Brassard, 24.

141 Б. Беговић, М. Лабус, А. Јовановић, 27–28.

142 Илија Митић, „Утјецaj копнене трговине на оснивање Дубровацке карантене у XIV столјећу”, Mirko Dražen Grmek (ur.), *Radovi sa međunarodnog simpozija u povodu še-*

Смањење трговине је уједно утицало на царине. Сагледавши брзину раста закупа царине пропорционалне приходу који су закупци могли да остваре увиђа се абнормалност 1348. године будући да износ царине нагло пада са око 12.000 на око 9.000 перпера, што указује на пад трговачког промета, иако он и даље неминовно постоји. То је, такође, једна од негативних последица јер се она лоше одражава на буџет Дубровачке републике. Царина наставља са својим нормалним растом од 1350. године, када су се и последице пошести већ довољно санирале.¹⁴³ Нажалост, ово је једна од последица епидемије на које карантин, а ни сродне установе не могу директно да утичу осим тако што би помогли бржем сузбијању епидемије што би омогућило нормално пословно функционисање, а то би посредно опоравило и приходе од царина. Додуше, спуштање царина није нужно лоша одлука Дубровника јер су се на тај начин подстицали трговце да се у складу са епидемиолошким мерама упуштају у трговину.

Током епидемије препреке у размени имају различите форме, али све могу да се обухвате термином трансакционих трошкова.¹⁴⁴ Трансакциони трошкови постоје, а били су још присутнији у периоду средњег века када је технологија била знатно примитивнија у односу на савремену. Међутим, ти трансакциони трошкови су били редовни и на њих се увек рачунало. Оно што је значајно за ову анализу је који су то новонастали трансакциони трошкови које су карантин и сродне установе створили.

Нови трансакциони трошак се тицао највише налажења привредних субјеката са којима би се ступило у било какву трансакцију. Свих лица у трансакционом ланцу (произвођач – трговац – потрошач) било је знатно мање, а поред тога нечије привремено или трајно удаљавање с тржишта није било уопште предвидиво и неретко је долазило без најаве. Стога су сви привредни субјекти морали увек да имају резервни план да би намирени своје жеље и потребе.

Закључци који се тичу тражења странке за ступање у трансакцију се могу аналогно применити на потрагу за радницима било ког нивоа струке. Најуочљивија препрека је чињеница да чекањем у карантину промет људи и робе се знатно успоравао и самим тим се стварао додатни трансакциони трошак. Ипак, треба истаћи да је виши трансакциони трошак пожељнији од иреверзибилног губитка због смрти лица, коју је изазвао неко ко није био у карантину.

stote obljete dubrovačke karantene, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1980, 89.

143 G. Ravančić, *Razmišljanja o posljedicama Crne smrti*, 11.

144 Б. Беговић, М. Лабус, А. Јовановић, 29–30. Трансакциони трошкови су сви трошкови који су неопходни да би се једна трансакција реализовала.

Проблем код свих поменутих видова трансакционих трошкова је у томе што је корист од трговине смањена а самим тим и подстицај да се привредни субјекти у њу и упуштају. Додатно компликује ствар то што новонастали трансакциони трошкови нису повећавали ничије сопствено благостање (нпр. запошљавање посредника) већ су искључиво отежавали процес трговине. Стога ниво трговине опада, што смањује економску ефикасност, а тиме и друштвено благостање.¹⁴⁵

Карантин и сродне установе ове ефекте нису ублажавали директно, али су свакако повећавали вероватноћу да резервни план неће бити потребни а ко би и буде потребан – веће су шансе да је он само привремена околност. Такође, карантин и сродне установе по правилу скраћују време трајања епидемије, односно стања у ком ће привредни субјекти морати на тај начин да се понашају.

Утицај епидемије и карантина на привреду је осетио и просечан становник будући да се цена разних производа нагло променила и то се најчешће тичало основних намирница. Жито, на пример, у коме је Дубровник оскудевао и које се увек увозило, нагло је поскупело. Цена жита непосредно пре епидемије је била 15 до 20 гроша за један дубровачки стар жита,¹⁴⁶ међутим, током епидемије је скочила на 40 гроша што значи да је почетна цена удвостручена! Ипак, до краја деценије цена се вратила на стару.¹⁴⁷

Сличан сценарио се примећује са сољу чија цена је скочила са 20 на скоро 40 гроша. Со је, такође, била битна намирница у средњем веку јер је кориштена у дохрани стоке и била је један од најчешћих конзерванса. Иста ситуација се у Дубровнику десила са ценом вина, која се кретала између 10 и 20 перпера а аквизицијом Пељешца 1333. године та цена је додатно оборена за који перпер, будући да је понуда тог производа скочила. Упркос томе, примећује се астрономски скок цене вина почетком епидемије када са 20 перпера скаче на 50 перпера за десет вједара вина! Оно што је специфично код вина као битније намирнице у Дубровнику је то што је вино у највећој мери од свих поменутих производа домаће производње. Због тога се примећује да цена вина након најгорег таласа куге пада на 25 перпера, и ту се задржава дуги низ година.¹⁴⁸

145 *Ibid.*, 29–30, 133–136.

146 Дубровачки стар жита је износио око 98,405l. Гордан Раванчић се за овај податак позива на дело Милан Решетар, *Дубровачка нумизмајика*, САНУ, Сремски Карловци 1924, 89–90.

147 G. Ravančić, *Razmišljanja o posljedicama Crne smrti*, 13.

148 *Ibid.*, 14. Вједро је мера за куповину вина на велико у средњовековном Дубровнику. Вједро може бити мало (18,75l) и велико (21l).

Карантин и сродне установе су смањењем промета утицали негативно на цене – али сачували су велики број живота, а опет су одржали неки степен привредног промета. Стога, закључује се да је скок цена у стању епидемије и карантина вероватно неизбежан, а у овим случајевима и кратког даха.

Постоје још два битна фактора која утичу на цену вина и која појашњавају слику утицаја епидемије и карантина. Први фактор је демографски губитак становништва. Демографски губитак становништва је аутоматски довео до пада људског капитала што доводи до пада понуде радне снаге а то за собом *ceteris paribus* повлачи повећање надница. Раст надница у Дубровнику је трајао све до половине шесте деценије четрнаестог века. Таква ситуација је створила додатне трошкове произвођачу вина те је он да би успео да опстане на тржишту морао да продаје свој производ по вишој цени. Други фактор су били, како Раванчић сматра, стални окршаји са Војиславом Војиновићем шездесетих година четрнаестог века који су стварали додатне трошкове произвођачима, а и Дубровнику уопште.¹⁴⁹

Као што је поменуто понуда на тржишту радне снаге је опала, стога *ceteris paribus* цена рада је скочила будући да је иста количина капитала коју су нудили послодавци преостала за мањи број људи. Сви произвођачи су хтели да запосле онај мали број способних за рад који су преостали, те да би их привукли нудили су им више наднице. Тога су били свесни и радници.¹⁵⁰ Херлихи цени да се због побољшања преговарачке позиције радника цена надница на дуги рок дигла два до три пута у односу на пређашњи период, а поред тога су неретко имали различите захтеве по питању оног што бисмо у савременом говору назвали „радно окружење”.¹⁵¹

Можда би се могло очекивати да се целокупан сплет економских последица лоше одразио на друштвено благостање јер радници који су добијали веће наднице би свакако плаћали веће цене за производе и услуге који су им редовно неопходни, међутим, то није био случај. Рина Краљ Брасард указује да је након епидемије животни стандард генерално скочио. Пораст надница је био виши у односу на пораст цена, а људи су постали имућнији чему узрок можемо да нађемо и у концентрацији капитала због наглог демографског пада.¹⁵²

Проблем недостатка радне снаге се много више осетио у занимањима која су захтевала познавање одређеног заната. Велико веће

149 *Ibid.*, 15.

150 Б. Беговић, 141.

151 D. Herlihy, 48–49.

152 R. Kralj Brassard, 13–14.

Дубровника је 30. 5. 1348. године донело две одлуке. Првом је спустило старосну границу за улазак властелина у Велико веће са двадесет на осамнаест година. Друга одлука се тицала повластица за занатлије које су хтеле да се доселе у Дубровник. Били су ослобођени свих дажбина осим царине и добијали су пет перпера годишње, ако се населе у току једне године. Дубровачке власти су на тај начин примениле један вид субвенционисања стручне радне снаге. Поред тога, тренд повећања надница је био још израженији за занимања која су захтевала виши ниво струке (занатлије, државни службеници, лекари итд.).¹⁵³

Оно што је ишло на руку Дубровнику је што је било уобичајено да долазе младићи из залеђа као шегрти у Дубровник од којих би се неки враћали са тим знањем кућама, али би многи остајали. Испоставило се да је подстицање досељавања занатлија и шегрта имало ефекта јер је број занатлија порастао, а у петнаестом веку су кренули да се организују у братства која су носила име свеца заштитника. Штавише, тражња за тим пословима је очигледно била задовољена будући да су дубровачке занатлије имале времена да се одазивају на позиве муштерија из залеђа. За најстручнија занимања је пораст надница и сплет добрих околности ишао у корист Дубровнику, те су се разни стручњаци досељавали у Дубровник или су често у њему пословали.¹⁵⁴

Штавише, да би се демографски опоравили Велико веће је одлучило 1. 6. 1348. године да да амнестију свима онима који су побегли из Дубровника због новчаних пресуда уколико се врате.¹⁵⁵ Велико веће је било свесно како се пад понуде људског капитала негативно одражава на пад понуде радне снаге и привреду уопште. Пад људског капитала у случају епидемије има два аспекта.

Први аспект је смрт, губитак људског капитала који је појединац могао да пружи, али и губитак пореских обвезника што се лоше одражавало на буџет државе. Други је опасност од негативног интергенерацијског утицаја на људски капитал. Деца су остајала без чланова породице, а уколико су породице и биле нетакнуте по броју чланова оне су свакако осећале последице привредне кризе коју је

153 Душанка Динић, „Утицај куге од 1348. да привреду Дубровника”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 5/60, 13, 18–19.

154 В. Krekić, 28–32, 56–57. Наиме, италијански стручњаци су долазили као и пре, а повећано је и присуство Француза. Такође, присуство Каталонаца почетком петнаестог века је у знатном порасту. Сличан пораст, ако не и већи, примећује се код Јевреја. Будући да су током таласа куге и петнаестог века били често прогањани, многи од њих су нашли уточиште у Дубровнику и са собом донели битна знања и вештине.

155 Д. Динић, 13.

епидемија стварала. Поред тога, животни услови мајки током трудноће – и здравих и оболелих – били су далеко од идеалних чак и за средњовековне стандарде, што се неминовно лоше одражавало на наредну генерацију. Наредна генерација је, као и током већине катастрофа оволиких размера, била изложенија ризику да се роди са физичким, когнитивним и/или здравственим проблемима односно дефектима. То се наравно лоше одражавало на друштвено благостање, а и привредни развитак.¹⁵⁶ Карантин и сродне установе су једино могли да помогну да се смањи број генерација, као и број појединаца у једној генерацији на које се овај ефекат одражава,

Упркос томе што економска наука није постојала „*per se*” током средњег века приморске републике су биле више него свесне негативног утицаја које епидемија, као и мере које су реакција на епидемију, имају на њихову привреду.

Штавише, аутор дела написаног 1458. године „О трговини и савршеном трговцу”, Бено Котруљевић (1416–1469) из Дубровника, један је од првих меркантилиста на свету. То дело је век касније било увелико штампано и превођено што доста говори о развијености¹⁵⁷ дубровачке економске мисли и колико је она била цењена.¹⁵⁸

Сходно целокупној ситуацији, приморске републике су улагање различите ресурсе у спречавање настанка додатних последица. Међутим, иако се може рећи да су додатни трошкови настали чињеница је да су средства алоцирана на тај начин да се свеопшти губитак изазван епидемијом сведе на минимум. То је и постигнуто увођењем карантина као најбоље инвестиције за такав подухват.

На основу излагања Рине Краљ Брасард може се закључити да утицај куге и мера за сузбијање епидемије на привреду једног

156 Б. Беговић, 151–152.

157 Svetislav Polovina, „Beno Kotruljević – Utemeljitelj hrvatske ekonomske misli”, *Ekonomska misao i praksa* 1/94, 50–53. Из садржине Котруљевићеве књиге је јасно да су у тадашњим трговачким круговима познати концепти, функционисање и сврха: трговине и поделе рада, односа робне и новчане размене, кредита, меничних послова и осигурања. Котруљевић, такође, дискутује о претечи економске теорије ризика. Говори о квалитетној алокацији ресурса, двојном књиговодству и рачуноводству Поред тога разматра штетности злоупотребе монополског положаја и формирање картела. Такође је доста размишљао о правичним ценама као и разликовању лихве и камате са моралне тачке гледишта.

Д. Ковачевић Којић, 20–21. Бено Котруљевић је први у свету теоријски обрадио систем двојног књиговодства што додатно говори о томе да је економска мисао била не само развијена већ су дубровачки економски мислиоци били и пионири у неким областима. Овај систем је омогућио решавање свих економских проблема који су последица привредног развоја до двадесетог века.

158 S. Polovina, 45–46.

друштва доста зависи од начина на који се то друштво носило са кугом. Конкретно, како су власти реаговале на велики демографски губитак и како су смањивале демографски губитак. У Западној Европи се примећују дугорочно гледано позитивне последице, будући да долази до побољшања ефикасности пољопривреде, повећања реалних надница, смањења економских неједнакости и више могућности за стицање имовине. С друге стране, у неким друштвима није било тако. У Египту, на пример, није нађено решење које би задовољило потребе одржавања компликованих иригационих система и нагле nestaшице радне снаге, што је и довело до дугорочних негативних ефеката.¹⁵⁹

Битно је напоменути да су последице куге, карантина и сродних установа по привреду налик оним у четрнаестом веку (поготово у прва два таласа) биле изузеци јер је то било прво сусретање са таквом пошасту. Касније приморске републике а и сва остала друштва постају искуснији и технолошки напреднији до те мере да већ у петнаестом веку куга јесте озбиљна болест која односи животе – али с економске тачке гледишта није више разлог за заустављање целокупног привредног живота, већ у најгорем случају привремена криза, а у најбољем пословни ризик. Штавише, Дубровчани су се толико добро носили с епидемијама да након серије таласа куге (који су поменути) Дубровачка република је ушла у златно доба.¹⁶⁰

Разлог зашто су се житељи приморских република поготово навикли на кугу у области поморске трговине је можда је и то што је поморска трговина у то доба била већ пуна разних неочекиваних изненађења на које је морало да се рачуна, попут наглих олуја, редовних закашњења, гусара и осталих ванредних опасности. Стога, треба узети у обзир да је (иако са савремене тачке гледишта то можда не делује тако) куга за просечног морепловца постала само још једна ванредна опасност.¹⁶¹

Такође, увођење карантина било је омогућено не само ингазним решењем власти – већ и финансијским средствима којима је Дубровник располагао. Једино друштво које може да приушти све трошкове¹⁶² које противепидемијске мере захтевају је могло те мере квалитетно и да имплементира.

159 R. Kralj Brassard, 13–14.

160 *Ibid.*, 26.

161 Vadim Jelisejev, Jean Nadou, Gaston Wiet, Philippe Wolff, *Velike civilizacije srednjeg vijeka – knjiga druga*, edicija Historija čovječanstva – kulturni i naučni razvoj, svezak treći, Paulo E. Berredo Carniero (ur.), Naprijed, Zagreb 1972, 84. Preveli Miroslav Brandt, Milivoj Mezulić i Alka Škiljan.

162 R. Kralj Brassard, 26–27. Неопходно је било да се унајме људи различитих професија чија накнада мора да их примами излагању таквом ризику, да се осигу-

На финансијску спремност Дубровника за увођење мере као што је карантин указује и занимљиво мишљење Илије Митића који тврди да је у тренутку када је балканско залеђе било главно подручје дубровачког пословања оно је истовремено било и главни извор заразе. Стога је, закључује он интензивна копнена трговина која је тада била при врхунцу приморала Дубровчане да уведу институт карантина да би сачували себе, али се испоставило да се то у одређеним аспектима добро одразило на њихову привреду као што је већ поменуто.¹⁶³ Можда би се могло рећи да је то чак допринело технолошком развоју који је уследио јер су на тај начин приморске републике очувале своје ресурсе и довољан број становника. Међутим, и даље су морале да науче да живе са демографским губитком што је вероватно један од фактора који је подупро технолошки развој у разним областима чији циљ је био да се поврати степен производње пре демографског суноврата, а у једном тренутку га и превазиђе.¹⁶⁴

Стога, закључује се да је од великог значаја да аутори и читаоци код ове тематике не греше са дефинисањем узрока и последице. Неопходно је бити свестан да велики број „негативних последица карантина и сродних установа” заправо су биле негативне последице настале за време тих мера, а узрок тих последица је епидемија. На основу свега изнетог и сагледаног примећује се да у великом броју економских области карантин и сродне установе знатно су ублажили економске последице једне епидемије, а у најгорем случају нису погоршали већ постојећи проблем.

3.2. Социолошке и психолошке последице

Целокупна атмосфера једне епидемије указује на то да је у народу владала општа паника и велики број људи је бежао из градова да би се спасао од куге. Међутим, они храбрији који су остали у граду су се, судећи по њиховим тестаментима, уздали у своју побожност и врлине као пут спасења јер се (као што је речено) куга увелико сматрала Божијом казном. Стога су они који су били сигурни да нису

рају сиромашни који због куге не могу да раде и о којима се треба збринути, изграде неопходне установе итд. Такође, било је неопходно да држава буде способна да финансијски издржи негативне последице по привреду које су биле неизбежне, а често и непредвидиве.

163 I. Mitić, 88.

164 D. Herlihy, 50–51. Додатни показатељ је да након што је пет од тридесет европских универзитета практично опустошено кугом, многе државе су кренуле да праве своје универзитете и центре науке и образовања.

ништа згрешили вероватно сматрали да су у неку руку заштићенији од куге у односу на неке „грешније” људе.¹⁶⁵

Мора се узети у обзир да концепт Божије казне није сасвим без основа у смислу да је тадашње друштво позног средњег века по много чему одступило од класичног средњовековног „морала”. Многе заједнице су се привредно развијале, и стечени капитал су улагале у додатну репродукцију богатства. У том пословању су неретко учествовали и Црква и разни хришћански витешки редови. Такође, тад је почетак великих комешања и кризе вере у западној и централној Европи. На основу свега изнетог, није чудно да неко у то време закључи да је заиста све што су чинили тада дошло на наплату.¹⁶⁶

Неки аутори примећују да је куга у друштвима широм Европе негативно утицала на углед Цркве. Један од разлога је то што није постојао добар одговор на питање зашто Црква није упозорила људе да својим понашањем изазивају Божију казну. Затим, чињеница да је свештенство неретко настрадало више него остали становници наметала је питање да ли је и свештенство изазивало Божију казну. Такође, постојало је и питање зашто се испоставило да су свештеници немоћни пред овом пошасту.¹⁶⁷

Додатна проблематична околност је та што се велики степен смртности свештенства надокнађивао не толико способним људима, који су додатно каљали углед Цркве. Штавише, сматра се да је куга доста допринела развоју аверзије према Цркви, која је коначно у наредном периоду на дуже стазе дала ветар у леђа јеретцима и будућим протестантским покретима.¹⁶⁸ Карантин као институција је могао само да додатно закомпликује ситуацију са аспекта Цркве, будући да је решење и одговор на Божији гнев нашла трговачка елита, која се по званичној догми тог времена и није сматрала најморалнијом нити најпопуларнијом професијом, колико год та професија била неопходна.

Занимљив је став хроничара као један од веродостојнијих приказа јавног мњења тог времена, и показатеља како се оно мењало. Током куге 1348. године богобојажљивост и страх од куге као незауостављиве смртоносне силе готово су апсолутни, док се већ током пандемија шездесетих година четрнаестог века примећује да велики број хроничара – иако и даље убацује натприродне елементе – верује

165 G. Ravančić, *Razmišljanja o posljedicama Crne smrti*, 17.

166 Gordan Ravančić, „Historiografija o epidemiji Crne smrti s polovice 14. stoljeća”, *Povijesni prilozi* 33/07, 202.

167 Philip Ziegler, *The Black Death*, Faber and Faber, London 1998, 210–213, 218.

168 *Ibid.*

у излечивост ове болести или бар превенцију, што се види и у одлуци из 1363. године која је већ поменута.¹⁶⁹ Примећује се да, иако постепена рационализација приступа епидемијама постоји, ризик од колективне хистерије и страха увелико је присутан будући да, упркос томе, што средњовековна друштва полако спознају како да спрече ширење болести, они и даље не знају како да их излече.¹⁷⁰

Таква рационализација се приметила у разним аспектима живота. Наиме, неки истраживачи сматрају да је шира распрострањеност употребе виљушке у четрнаестом веку након таласа куге, најпре по Италији, а касније и у остатку Западне Европе (до једанаестог века је коришћена само у Источном римском царству) – начин спровођења противепидемијских мера тако што су сви добијали свој есцајг који су користили да би избегли превише физичког контакта за столом.¹⁷¹

Битно је приметити промену у ставу власти према прекршиоцима мера против ширења епидемије, што је на неки начин одражавало промену у ставовима јавног мњења. У релативно кратком периоду прекршаји који се нису увек кажњавали, а и кад јесу кажњавали су се искључиво новчано добили су кривичноправни карактер чије санкције су некад прописивале и смртну казну.

Запажа се да, поред психолошких последица које изолација ствара оболелом лицу због смањења социјалног контакта и стварања дистанце од болеснику блиских људи постоји још један фактор који је, бар у савремено доба значајно смањен. То је друштвена стигматизација коју оболела лица трпе. Стигматизација се примећује још код Хансенове болести (лепре), али исто може да се каже и за кугу, јер обе болести су лако уочљиве пошто су једни од симптома и различити деформитети коже. Стога су оболеле особе често биле предмет осуде не само од друштва већ и од стране сопствених породица и неких здравствених установа због чега су те болести зване „смрт пре смрти“.¹⁷²

Проблем стигматизације се огледао у избегавању пацијената јер се сматрало да, ако је неко изложен њиховом „мирису“ може да се зарази.¹⁷³ Такође, постојала је и стигматизација оболелих јер се болест сматрала видом Божије казне, па је самим тим, могло да се закључи

169 G. Ravančić, *Razmišljanja o posljedicama Crne smrti.*, 17–18.

170 B. Продић, 72–73.

171 M. Montanari, J. L. Flandrin, 2, 338.

172 A. Bakija Konsuo, 68.

173 Elma Brenner, „Marginal Bodies and Minds: Responses to Leprosy and Mental Disorders in Late Medieval Normandy”, Jane L. Stevens Crawshaw, Andrew Spicer (ed.), *The Place of the Social Margins 1350–1750*, Routledge – Taylor & Francis Group, New York – Oxfordshire 2017, 27.

да су оболели нешто згрешили чиме су и заслужили такву казну. Све наведено ни на који начин не помаже побољшању здравља оболелих или оних у карантину будући да овакво окружење само додатно руинира њихово ментално здравље које је већ довољно уздрмано чињеницом да пате од озбиљне и тешке болести односно да су у карантину ишчекујући ту исту болест. Таква убеђења друштва и блиског окружења оболелог су чак могла да повећају степен смртности будући да је код сваке болести емотивна подршка више него добродошла и свакако је од помоћи за излечење а поменути вид одбацивања од стране друштва и ближњих може само да створи супротан ефекат.

Веронски доктор Донцелини, савременик куге, приметио је занимљив феномен зашто најчешће људи покушавају да сакрију болест. Првенствено јер су се плашили да ће њихова имовина да буде спаљена пошто би се сматрала зараженом, затим из страха да ће породица и доктори „дићи руке од њих”, и напослетку због чињенице да су на лазарете гледали као на места смрти, а не излечења, те су одлазак тамо изједначавали са смртном казном.¹⁷⁴ Овим опажањем доктор Донцелини додатно потврђује проблем стигматизације појединца. Став друштва према појединцу током епидемије се испоставља као изразито битан јер ако да друштво одбацује болеснике – они ће крити болест доводећи тиме у опасност здравље и живот људи из свог окружења, уместо да оду да се лече и сачувају животе других и у најмању руку, повећају шансе за спасење сопственог живота.

Анте Милошевић наглашава да су мере за спречавање куге биле непопуларне и често застрашујуће за све друштвене сталеже, јер су готово увек задирале у њихове сталешке, породичне и имовинске интересе и односе.¹⁷⁵

Занимљив закључак изводе Војислав Станимировић и Уна Дивац приликом упоређивања сличности између атинске куге и пандемије Ковида–19, који је применљив и на неприлике које су задесиле Дубровачку републику.

Болест је често велика непознаница по питању свог порекла, функционисања и последица које оставља. Власти неретко некавалитетно реагују идући из крајности у крајност и недоследно спроводећи мере. С друге стране, иако се током епидемија додатно потпомаже здравство оно веома брзо бива преоптерећено и тешко успева да буде ефикасно. Самим тим људи полако губе веру у

174 Jane L. Stevens Crawshaw, *Plague Hospitals: Public Health for the City in Early Modern Venice*, Ashgate Publishing Limited / Ashgate Publishing Company, Farnham – Burlington 2012, 87.

175 A. Milošević, 178.

власти, здравство и окрећу се изворима информација (најблаже речено) сумњивог порекла у потрази за одговорима. Међутим, док траже одговоре у таквим околностима и психичком нескладу, људи често толико жуде за објашњењем да пристају да верују у било какав одговор. Нажалост, власти су толико презаузете обликовањем мера и издржавањем здравствених служби да се битан елемент едукације и информисања грађана оставља по страни, а нелегитимни извори информација не бивају санкционисани нити се на неки други начин њихово деловање сузбија.¹⁷⁶

Књижевници који су савременици средњовековне епидемије кроз своје текстове провлаче слику друштва и утицај куге на колективну свест људи. Међу најпознатијим таквим књижевницима је свакако Ђовани Бокачо, са својим делом Декамерон.

Занимљиво Бокачово схватање јесте да људи треба да избегавају велике градове јер, иако не зна зашто, емпиријски је поучен да се тамо људи чешће заразе. Нарочито интересно запажање Бокача јесте на који начин карантин утиче на ментално здравље. Он саветује људе да у карантин не одлазе сасвим сами већ са неким ко им прија и с ким могу да причају и разговарају да би им брже прошло време које проводе изоловани. Стога, он долази до једног психолошког закључка који је применљив и дан данас. Наравно, извршена су разна истраживања о негативним утицајима карантина по ментално здравље и резултати показују да карантин заиста утиче на пораст депресије, анксиозности, несанице, али и повећан број самоубистава.¹⁷⁷ Будући да се установа карантина није превише променила од времена Црне смрти (мада су услови у карантину знатно побољшани) може се дедуктивно претпоставити да су последице по ментално здравље становника биле у најбољем случају исте, али врло вероватно (због услова, а и додатне стигматизације о којој је већ било речи) много горе.

Уједно треба узети у обзир да психолошка и психијатријска наука нису постојале у правом смислу те речи већ се улога психолога и психијатара надомештала неким алтернативним начинима (породица, пријатељи, свештеници итд.). Стога, о менталном здрављу тих људи нико се није у тој мери и с том вештином старао као што би психолози и психијатри то чинили данас. Поред тога су људи оштећеног и слабијег менталног здравља доживљавали одређену стигмати-

176 Војислав Станимировић, Уна Дивац, „Велика куга у античкој Атини”, *Архив за љавне и друштвене науке*, 3–4/2021, 55–56.

177 Roberta Popeškić, *Odgovor na pandemiju u različitim povijesnim razdobljima: od crne smrti do Covid – 19*, завршни рад, Свеучилиште у Ријечи – Филозофски факултет, Ријеча 2021, 18, <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri%3A2852/datastream/PDF/view>, приступљено 12. фебруара 2022.

зацију од стране друштва, а неретко и ближњих, ако су нупоследиче њиховог стања сувише долазиле до изражаја и превише кршиле друштвене нормe.

Главни разлог томе је што су се плашили узнемиравања и штете коју они могу да проузрокују. Такође, сматрало се да су ментално оболели људи такви јер су грешни или их је запосео демон. Стога је често њихово кретање ограничавано закључавањем у сопствени дом, болницу, манастир или у најгорем случају у затвор. То је наравно зависило и од тога колико је њихово понашање одступало од друштвених норми и било сматрано непожељним.¹⁷⁸

Међутим, иако су ове групе људи често маргинализоване и биле физички изопштене, ипак су добијале различите облике неге у складу са духом тог времена. Примећује се у говору и поступању према њима став са одређеном дозом емпатије. Стога, иако је циљ да се они јасно обележе, ипак постоји одређени степен осећаја одговорности за њихову добробит. То је углавном зато што су они и даље били прихваћени чланови друштва само нису били у потпуности интегрисани.¹⁷⁹

Закључује се да су карантин и сродне установе, мада и само стање епидемије имали потенцијал да знатно утичу на друштво и појединце. Главни узрок томе се може сагледати у наглој и ненајављеној суштинској промени свакодневног живота што често није угодно. Најмање последица у овој области је било онда када су власти имале устаљен систем реаговања који није могао да изазове превелику пометњу и који је могао на што дискретнији начин да уведе ванредно стање и спроводи противепидемијске мере.

4. ЗАКЉУЧАК

Почевши од сагледавања јавног и друштвеног поретка Дубровачке републике у средњем веку закључено је да су друштва овог карактера у датом временском периоду под изразито већим ризиком за избијање епидемија јер је број потенцијалних преносилаца болести који долазе у додир са овим центрима статистички већи у односу на сва друга друштва. Стога, истрајност власти у бризи о хигијени и здравству је свакако на месту и један од најбољих потеза да би се шансе за развој било које епидемије свеле на минимум. Наравно, узевши у обзир схватања и спознају медицине и њој сродних наука тог периода, треба им одати признање што су се и овакве мере

178 E. Brenner, 25.

179 *Ibid.*, 33–34.

уопште спровеле јер то није свуда нужно био случај или се бар до таквих решења није дошло једнаком брзином.

Развијање рационалнијег и озбиљнијег става и приступа Црној смрти уз одређено емпиријско искуство, дало је ветар у леђа развиту хигијене, здравства, карантина и сродних мера приморских република, од којих су неке биле сличне, друге уникатније, али су свакако служиле сличном циљу.

Рационализација приступа је уједно и довела до тога да наизглед супротстављене интересне групе, које заступају очување јавног здравља или очување трговачког промета, стигну до компромиса. Тај компромис се и јесте отелотворио у различитим правним решењима које су приморске републике доносиле, и која су често била веома слична са упоредноправне тачке гледишта. Узрок томе је подстицај да све приморске републике сачувају животе и здравље својих суграђана, али опет да не доведу своју привреду до суноврата.

Дубровник је то први схватио и на неки начин је постао ентитет који је гарантовао за сигурност робе¹⁸⁰ из залеђа и са Оријента, који се често асоцирао са заразним болестима. Вероватно је било који вид успоравања промета људи и робе наилазио на већи отпор, а имао последице и по друге државе. Поред тога можда су трговачке републике сматрале да уколико себе на било који начин ограниче тиме ће дати предност конкуренцији.

Рационализација приступа епидемији се није огледала само у алокацији ресурса власти већ и у људској свести, али и у законодавним решењима до којих се долазило. Иако су прве мере углавном биле разноврсне религијске процесије кроз пар деценија се примећује да су сви слојеви друштва свеснији битности правилног спровођења епидемијских мера превасходно зарад очувања сопствених живота. Постепено све мере постају ефикасније и полако све више личе на технологију. С друге стране оне установе које су „усавршене” су предмет општих правних аката, углавном приликом делегирања неких средстава за побољшање тих установа.

Битан аспект развоја је свакако давање кривичноправног карактера кршењу прописа, у односу на претходни карактер прекршаја. Кршење епидемијских прописа више није деликт који се искључиво новчано кажњава и местимично санкционише, већ постаје озбиљно кршење друштвених и законских норми које се кажњава извршавањем на личности учиниоца и то у неким облицима у форми смртне казне која је очигледно била средство за застрашивање и давање

180 I. Mitić, 89.

примера осталима. Колико год те мере могу за савремено право деловати сурово (оне су као и само кривично право) огледало вредности једног друштва или вредности којима би то друштво требало да тежи. Стога, на основу тога је смислено закључити да је друштвена осуда оних који олако схватају јавно здравље и епидемије употпуњена. Упоредо с тим формирају се разне службе као органи који су врховна здравствена власт, које – с развојем озбиљнијег приступа власти епидемијама – добијају статус сталних и плаћених магистратура.

У задњим деценијама средњег века се највише уочава преусмеравање центра пажње законодавне власти. Законодавна власт се више не бави толико стварањем нових установа за спречавање епидемије, нити разрађивањем постојећих већ превазилажењем бирократско-административних проблема какве потреси налик епидемији и свим променама које уз њу иду стварају за правни промет. Стога, то и јесте коначни развој и успех установе карантина када је главни предмет интересовања власти њен утицај на свакодневне послове државних органа, а не више толико на опипљиве последице у друштву једне државе јер су те последице већ регулисане и већински саниране.

Стога, може се закључити да су законодавна решења била различитог квалитета зависно од временског периода. Крајње је очигледно да су првобитне реакције углавном биле бескорисне, контрапродуктивне или су пак имале неког ефекта уз превелике трошкове. Међутим, колико год било лако осудити такво поступање власти неопходно је сетити се да оне нису биле ни прве ни последње које су тако поступиле на шта су већ указали Војислав Станимировић и Уна Дивац. Оно што је битно је да су постепено али сигурно њихова законодавна решења напредовала и постајала све квалитетнија, што је показала и статистика будући да је свака наредна епидемија односила мање живота уз мање трошкове, што и јесте био коначни циљ.

Наравно, колико год биле успешне реакције Дубровачке републике, те реакције су се ипак одразиле на привреду, друштво и психу појединаца и оставиле су знатне последице које су у некој мери свакако биле неизбежне.

На привредном плану је најбитније питање било како најбоље алоцирати ресурсе током епидемије. Једини прави одговор на то питање је постарати се да до епидемије уопште ни не дође. То је Дубровачка република пробала да учини уложивши за своје доба значајна средства у здравство, хигијену и животни стандард и у томе је поприлично успела. Поред тога, као што је већ речено, њене реакције у случају избијања епидемија су протеком времена постајале све мање економски штетне. Устаљени механизми су постали ефикасни

до те мере да су епидемије постале краткотрајне економске кризе или уобичајени пословни ризик зависно од интензитета епидемије.

Социолошке и психолошке последице по друштво и појединце су свакако присутне и у неку руку неизбежне. Међутим, оно што је битно је да су се власти трудиле да сузбију стигматизацију оболелих и нису толико биле склоне теоријама завере о различитим „кривцима”. Поред тога биле су свесне на који начин утичу својим мерама на спокој друштва, те су се трудиле да то негативно дејство сведу на минимум. С друге стране трудиле су се да бунтовништво ка епидемиолошким мерама сузбију разумевањем где је оно донекле оправдано или одлучним искорењивањем одређених видова тог бунтовништва. Такође, трудиле су се да хармонизују своје ставове према епидемији са јавним мњењем, и усмере друштво да епидемијске мере схвати веома озбиљно. То је уједно и дало прилике за стварање кривичноправног карактера прописа за сузбијање епидемија о чему је већ било речи.

Поред тога постојале су и значајне последице по психу појединца. Последице изолације су ванвременске и увек доводе до пораста депресије, анксиозности, несанице, па и самоубиства. Човечанство и технологија могу само да раде на томе да ублаже интензитет тих последица код појединца. Међутим, битно је сетити се да су то била друштва где је излечење од болести далеко од сигурног, а емотивна и било каква друга подршка ближњих и друштва у најбољем случају недовољна. У таквој атмосфери ефекат свих психичких проблема може само да се интензивира, а чињеница да психологија и психијатрија као науке нису постојале свакако није доприносила менталном здрављу оних који су се заразили током епидемије. Ипак, постепено смањење стигматизације оболелих и одређени став одговорности и емпатијски наратив су вероватно у том периоду ублажили терет који су оболела лица или лица у карантину трпела.

Међутим целокупан аспект свих последица се врло вероватно одразио и на преживеле и на оне што су након периода епидемија и епидемиолошких мера тек требали да дођу на свет и одрасту у том новом свету. Стога, може се рећи да су се праве последице епидемија, карантина и сродних установа осетиле тек у генерацијама које су дошле након свега тога – па се домашај тих последица тешко може прецизно одредити, ако је уопште одредив.

Коначан закључак који би се могао извести је да је установа карантина била неопходна установа за Дубровачку републику због њеног специфичног начина живота, али је свакако била применљива свуда у свету под одговарајућим околностима. Оно што је

изразито похвално није само напредак карантина и њему сродних установа већ на који начин је средњовековно право успело да инкорпорира знања једне сасвим другачије науке као што је медицина, и успе уз сарадњу трговачке елите и великих познавалаца медицине тог доба да донесе решења која су нормативна односно она која уважавају друштвену стварност и заиста служе напретку друштва. Та решења су задовољавала стандарде и интересе права, економије и медицине. Стога, запажања овог рада пре свега упућују на то колико је корисно, али пре свега неопходно, да се правници, нарочито законодавци упуштају у контакт са стручњацима из различитих области, али да и даље искористе своје знање и вештине да формулишу норме на начин који ће задовољити жеље друштва, али и потребе, чак и оне којих то друштво или неки његови појединци можда нису свесни.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

- Александар Соловјев, *Историјско-правни синоменици*, књ. I, Српска краљевска академија, Београд 1936.
- Бранислав М. Недељковић, *Liber Viridis*, Српска академија наука и уметности, Београд 1984.
- Бранислав М. Недељковић, *Liber Croceus*, Српска академија наука и уметности, Београд 1997.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ana Bakija Konsuo, „Lazareti – od izolacije do suvremenih znanstvenih spoznaja u medicini”, Ante Milošević (ur.), *Lazareti u Dubrovniku*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik 2018, 65–82.
- Ђиво Вашић, „Pomorstvo Dubrovnika od XII. do početka XX stoljeća”, *Pomorski zbornik* 44/06, 139–177.
- Борис Беговић, Лабус Мирољуб, Јовановић Александра, *Економија за правнике*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Центар за издаваштво, Београд 2020¹¹.
- Борис Беговић, „Економске последице Шпанске грознице (1918–1920): Скица за економску историографију једне епидемије”, *Анали Правној факултету у Београду* 1/69, 131–170.
- Ole J. Benedictow, *The complete history of the Black Death*, The Boydell Press, Woodbridge 2021.

- Мирјана М. Благојевић, *Поморско право у Кошору и Дубровнику по одредбама њихових сџаиџиџа*, Универзитет у Београду – Правни факултет докторска дисертација, Београд 2014.
- Zlata Blažina Tomić, Vesna Blažina, *Expelling the Plague: The Health Office and the Implementation of Quarantine in Dubrovnik, 1337 – 1533*, McGill Queen's University Press, Montreal 2015.
- Mauro Bondioli, „Osmišljavanje lazareta: Bedem protiv kuge u Veneciji i na zapadnom Mediteranu”, Ante Milošević (ur.), *Lazareti u Dubrovniku*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik 2018, 83–102.
- Elma Brenner, „Marginal Bodies and Minds: Responses to Leprosy and Mental Disorders in Late Medieval Normandy”, Jane L. Stevens Crawshaw, Andrew Spicer (ed.), *The Place of the Social Margins 1350 – 1750*, Routledge – Taylor & Francis Group, New York – Oxfordshire 2017, 21–38.
- Luigi Villari, *The Republic of Ragusa*, J. M. Dent & Co., London 1904.
- G. Geltner, *The path to Pistoia: Urban hygiene before the Black Death*, University of Amsterdam, Amsterdam 2019.
- Mirko Dražen Grmek, „Doprinos hrvatskih liječnika medicinskim znanostima u svijetu (od srednjeg vijeka do 1918. godine)”, *Medicinski vijesnik* 27/95, 33–41.
- Mirko Dražen Grmek, „Život i djela Dinka Dubrovčanina srednjovjekovnog liječnika i medicinskog pisca”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 2/53, 217–233.
- Mirko Dražen Grmek, „Le concept d'infection dans l'antique et au moyen age, les anciennes mesures sociales contre les maladies contagieuses et la fondation de la première quarantaine a Dubrovnik (1377)”, Mirko Dražen Grmek (ur.), *Radovi sa međunarodnog simpozija u povodu šestote obljetnice dubrovačke karantene*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1980, 9–55.
- Јелена Даниловић, „Дубровачки статут и 'Consuetudo'”, *Анали Правној факултету у Београду* 1–2/75, 1–26.
- Душанка Динић, „Утицај куге од 1348. на привреду Дубровника”, *Годишњак Филозофској факултету у Новом Сагу* 5/60, 11–33.
- Kelly Drews, „A Brief History of Quarantine”, *The Virginia Tech Undergraduate Historical Review* 2/13, 59–70.
- Philip Ziegler, *The Black Death*, Faber and Faber, London 1998².
- Vadim Jelisejev, Jean Nadou, Gaston Wiet, Philippe Wolff, *Velike civilizacije srednjeg vijeka – knjiga prva*, edicija Historija čovječanstva – kulturni i naučni razvoj, svezak treći, Paulo E. Berredo Carniero (ur.), Naprijed, Zagreb 1972. Preveli Miroslav Brandt, Milivoj Mezulić i Alka Škiljan.
- Vadim Jelisejev, Jean Nadou, Gaston Wiet, Philippe Wolff, *Velike civilizacije srednjeg vijeka – knjiga druga*, edicija Historija čovječanstva – kulturni i naučni razvoj, svezak treći, Paulo E. Berredo Carniero (ur.), Naprijed, Zagreb 1972. Preveli Miroslav Brandt, Milivoj Mezulić i Alka Škiljan.

- Ристо Јеремић, Јорјо Тадић, „Прилози за историју здравствене културе Старог Дубровника”, Стеван З. Иванић (ур.), *Прилози за историју здравствене културе Југославије и Балканској полуострва*, Штампа „Планета”, Београд 1938.
- Десанка Ковачевић Којић, „Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котруљевић (нови погледи)”, *Глас, Одељења историјских наука САНУ, CDXXVIII, 18/2018*, 19–36.
- Rina Kralj Brassard, „Dubrovačke protuepidemijske mjere: gospodarski odgovor na izazov kuge”, *Povijesni prilozi* 60/21, 11–37.
- Bariša Krekić, *Dubrovnik in the 14th and 15th centuries: A city between East and West*, University of Oklahoma press, Norman 1972.
- Бранислав Крстић, Здравко Шундрица, „Статут града Дубровника из 1272. године”, *Посебан сејарай Информативној прегледа Савета за човекову средину и просторно уређење* 4/78, Београд 1978.
- Nella Lonza, „Pred gospodarom knezom i njegovim sucima: Dubrovački kazneni postupci s početka XIV. stoljeća”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 30/92, 25–54.
- Nella Lonza, „Srednjovjekovni zapisnici Dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 41/03, 45–74.
- Nella Lonza, „Criminal justice perspectives on social groups: The eighteenth-century Dubrovnik case”, *Dubrovnik annals*, 4/2000, 81–101.
- Ante Milošević, „Dubrovačke karantene i lazareti: *Fortuna critica et historica*”, Ante Milošević (ur.), *Lazareti u Dubrovniku*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik 2018, 167–202.
- Ilija Mitić, „Utjecaj kopnene trgovine na osnivanje dubrovačke karantene u XIV stoljeću”, Mirko Dražen Grmek (ur.), *Radovi sa međunarodnog simpozija u povodu šestote obljetnice dubrovačke karantene*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1980, 85–92.
- Massimo Montanari, Jean-Louis Flandrin (eds.), Albert Sonnenfeld (Eng. Ed.), *Food: A culinary history from Antiquity to the Present*, Columbia University Press, New York 1999. Prevela grupa prevodilaca (Clarissa Botsford et al.)
- Wen Nie, „The Origin of Quarantine”, *Global Partners in Education Journal – Special Edition*, 2/2015, 24–31.
- John Julius Norwich, *A history of Venice*, Penguin Books, London 2003².
- Richard John Palmer, *The Control of Plague in Venice and Northern Italy 1348–1600*, University of Kent at Canterbury, Canterbury 1978.
- Svetislav Polovina, „Beno Kotruljević – Utemeljitelj hrvatske ekonomske misli”, *Ekonomska misao i praksa* 1/94, 45–56.
- Roberta Popeškić, *Odgovor na pandemiju u različitim povijesnim razdobljima: od crne smrti do Covid-19*, završni rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u

- Rijeci, Rijeka 2021, <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri%3A2852/datastream/PDF/view>, приступљено 12. фебруара 2022.
- Вања Продић, „Осврт на епидемиолошке мере у средњовековном Дубровнику и дубровачком залеђу”, *Видослов* 83/2021, 71–78.
- Gordan Ravančić, „Direktni učinci Crne smrti u Dubrovniku 1348. godine”, Katarina Keber i Katarina Šter (ur.), *Historični seminar* 6, Založba ZRC – ZRC SAZU, Ljubljana 2008, 57–76.
- Gordan Ravančić, „Dubrovnik’s Invention of the Quarantine and the Transfer of Knowledge about the Spread of Pandemics”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol.53, 3/21, 81–95.
- Gordan Ravančić, „Epidemije kuge u Dubrovniku u drugoj polovici 14. Stoljeća – Koliko su kroničarski zapisi pouzdan izvor za izučavanje epidemija?”, *Historijski prilozi* 61/21, 45–65.
- Gordan Ravančić, „Neka razmišljanja o posljedicama epidemije Crne smrti 1348. u Dubrovniku”, *Ekonomska i ekohistorija* 2/06, 5–21.
- Gordan Ravančić, „Historiografija o epidemiji Crne smrti s polovice 14. stoljeća”, *Povijesni prilozi* 33/07, 195–213.
- Gordan Ravančić, *Crna smrt 1348.–1349. u Dubrovniku – srednjovjekovni grad i doživljaj epidemije*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2006.
- Војислав Станимировић, Уна Дивац, „Велика куга у античкој Атини”, *Архив за љавне и друшћивене науке* 3–4/2021, 29–60.
- Jane L. Stevens Crawshaw, *Plague Hospitals: Public Health for the City in Early Modern Venice*, Ashgate Publishing Limited / Ashgate Publishing Company, Farnham – Burlington 2012.
- Иван Христијан Фон Енгел, *Повјесћу Дубровачке рејублике*, Српска Дубровачка штампарија А. Пасарића. Дубровник 1903. прев. и ком. Иван Стојановић.
- J. N. Hays, *The Burdens of Disease: Epidemics and Human Response in Western History*, Rutgers University Press, New Brunswick – New Jersey – New London 2009².
- David Herlihy, *The Black Death and the Transformation of the West*, Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts – London 1997.
- Bogumil Hrabak, „Учеће Каталонца у Дубровачком промету зрнастом храном, солју, металима, коралјима и кредитима (до 1520. године)”, *Анали Завода за повјесне знаност Хрватске академије знаности и умјетности у Дубровнику* 22–23/85, 41–78.

Igor MUIDŽA*

QUARANTINE AND RELATED INSTITUTIONS IN
MEDIEVAL MARITIME REPUBLICS OF THE ADRIATIC:
THE CASE OF THE REPUBLIC OF RAGUSA

Summary

In this paper the author examines the origin and development of quarantine and related institutions in the Republic of Ragusa. The paper observes the period from the emergence of the first forms of isolation and quarantine on the shores of the Adriatic to the end of the Middle Ages. The author, also, takes note of the health infrastructure of the republic, studying its hygiene regulations and the healthcare capacity in order to more easily determine their susceptibility to the spread of any infectious disease. After that, the attention turns to the conflict of interests that existed during the introduction of each of the epidemiological measures, especially quarantine. It concerned the inevitable conflict between the desire to preserve public health and the interest to preserve trade, that is, to maintain the circulation of people and goods, indispensable to the survival of a maritime republic. For the sake of salvation and the progress of society, compromises were both frequent and necessary, which made the legislator's task even more difficult than it already was. After the functioning of all relevant institutions has been thoroughly studied, the author examines the consequences from an interdisciplinary point of view. Finally, the author draws a complete and detailed conclusion about the functioning of the government of the Republic of Ragusa and assesses the quality of their regulations and relevant institutions.

Keywords: *Quarantine. – Ragusa. – The Plague. – The Middle Ages.*

Рад приспео / Paper received: 26.9.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 4.11.2022.

* The author is a second-year student of bachelor academic studies at the University of Belgrade Faculty of Law, igor.muidza@gmail.com.